

Norbert en de stichting van Cappenberg, 1122

Het grootste succes dat Norbert bij zijn kloosterstichtingen heeft geboekt, was ongetwijfeld de inbezitneming van de goederen van Godfried, graaf van Cappenberg¹). Weliswaar waren de grenzen van het bisdom Laon in november 1121 reeds doorbroken met de stichting van Floreffe, in het bisdom Luik en dus in het Roomse Rijk gelegen, maar de echte doorbraak aldaar kwam toch pas tot stand toen de rijke graaf van Cappenberg besloot zichzelf en zijn uitgestrekt bezit aan Norbert toe te vertrouwen.

Godfried van Cappenberg stamde uit een geslacht dat met de Salische en Staufische koningshuizen verwant was langs Godfrieds moeder, Beatrix van Schweinfurt²). Latere middeleeuwse bronnen laten de Cappenbergers nog afstammen van Widukind en de Karolingers³), Liudolfingers en Billungers, doch zulke beweringen kunnen in ieder geval niet bewezen worden⁴). Wel wordt Godfried, in tegenstelling tot Norbert, in de bronnen graaf genoemd⁵) en verwant met keizer Hendrik V⁶). Ook de hypothese dat Godfried van Cappenberg met Norbert verwant zou zijn geweest⁷), moet o.i. worden afgewezen. Zulke roemvolle verwantschap zou zeker in de bronnen bewaard zijn gebleven. De

¹) Cappenberg, 5 km ten NNO van Lünen, Stadt Selm, Kreis Unna, Nordrhein-Westfalen, bisdom Münster.

²) G. RUPPERT, art. *Cappenberg*, in *Lexikon des Mittelalters*, dl.2, München, Zürich, 1983, kol.1487.

³) En wel langs Imeza, die te Xanten begraven ligt, volgens de *Vita Godefridi comitis Cappenbergensis*, *MGH.*, SS., 12, Hannover, 1856, blz. 528, r.30, in een latere toevoeging. Daarover G. NIEMEYER, *Die Vitae Godefridi Cappenbergensis*, in *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*, 1967, XXIII, Heft 2, blz. 405-467, zie blz. 415-416.

⁴) H. GRUNDMANN, *Gottfried von Cappenberg*, in *Westfälische Lebensbilder*, 8, Münster i. Westf., 1959, blz. 2; IDEM, *Ausgewählte Aufsätze*, dl.I, Stuttgart, 1976, blz. 170, acht deze afstamming niet onmogelijk, maar onbewijsbaar.

⁵) *Vita Godefridi comitis Capenbergensis*, *MGH.*, SS., 12, Hannover, 1856, blz. 525.

⁶) *Vita Godefridi...*, blz. 523: «...ad imperatoris Heinrici, cognati sui, venire colloquium.»

⁷) Aldus W. BORNHEIM gen. SCHILLING, *Die Familienbeziehungen des hl. Norbert. Heribertiner und Norbertiner*, in *Jahrbuch für westdeutsche Landesgeschichte*, 1978, IV, blz. 37-60, zie blz. 48. Evenzo W. KOHL, *Die frühen Prämonstratenserklöster Nordwestdeutschlands im Spannungsfeld der großen Familien*, in *Institutionen, Kultur und Gesellschaft im Mittelalter. Festschrift J.Fleckenstein*, Sigmaringen, 1984, blz. 398.

grootvader van Godfried, Herman, had reeds de faam genoten een vrijgevig en barmhartig man te zijn en men verhaalde zelfs dat hij wonderen had verricht gedurende zijn leven en na zijn dood⁸⁾. Over de vader van Godfried, die eveneens Godfried heette, weet de hagiograaf weinig te vertellen, tenzij dat hij gehuwd was met Beatrix van Schweinfurt⁹⁾. Over het algemeen stelt men als hypothese dat hij in de slag van Welfesholz¹⁰⁾, op 11 februari 1115 zou zijn gesneuveld¹¹⁾. Godfrieds moeder Beatrix sloot dan een tweede huwelijk met graaf Hendrik van Rietberg, de jongere broer van graaf Frederik van Arnsberg, en Godfried zelf huwde met de dochter van deze laatste, Jutta of Ida¹²⁾. Godfried zelf was omstreeks 1097 geboren¹³⁾.

De burcht Cappenberg beheerste, volgens de *Vitae Norberti*, heel Westfalen¹⁴⁾. Hij lag op een beboste hoogte, halfweg tussen Münster en Dortmund, van waaruit men heel de vlakte tot Dortmund toe kon overschouwen¹⁵⁾.

Steeds weer opnieuw duikt in de literatuur de bewering op dat Godfried van Cappenberg Norbert voor het eerst zou hebben ontmoet

⁸⁾ *Vita Godefridi*..., blz. 515; H. GRUNDMANN, *Gottfried von Cappenberg*, blz. 172-175.

⁹⁾ G. NIEMEYER, *Die Vitae Godefridi Cappenbergensis*, in *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*, 1967, XXIII, blz. 418-420. Graaf Godfried komt in 1092 als getuige voor in een oorkonde van abt Otto van Werden (1081-1105), uitg. Th.J. LACOMBLET, *Urkundenbuch für die Geschichte des Niederrheins*, dl.4, Düsseldorf, 1858, blz. 765, nr. 610.

¹⁰⁾ Ten NO van Mansfeld, tussen Gerbstedt en Hettstedt.

¹¹⁾ H. GRUNDMANN, *Der Cappenberger Barbarossakopf*, Keulen, Graz, 1959, blz. 18; G. NIEMEYER, *Die Vitae*..., blz. 419. Volgens J. PRINZ, *Der Zerfall Engerns und die Schlacht am Welfesholz (1115)*, in *Ostwestfälisch-Weserländische Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde*, Münster, 1970, blz. 94, noot 162, zou vader Godfried reeds in 1105 zijn overleden, dus op ongeveer achtjarige leeftijd van zijn zoon Godfried. Deze laatste zou dus door zijn moeder Beatrix zijn opgevoed, wat psychologisch wel zou kaderen in zijn later optreden.

¹²⁾ G. NIEMEYER, *Die Vitae*..., blz. 448, die de geloofwaardige hypothese stelde dat Jutta en Ida dezelfde persoon waren en dat Frederik van Arnsberg dus slechts één dochter had, zoals de jongere Godfried-Vita uitdrukkelijk zegt.

¹³⁾ *Vita Godefridi*..., blz. 526: «...aetatis autem suae ferme 30 migravit ad Christum...»; H. GRUNDMANN, *Der Cappenberger Barbarossakopf*, blz. 18.

¹⁴⁾ *Vita A*, MGH., SS., 12, Hannover, 1856, blz. 689: «...quia castrum Cappenbergense dominatum Westfaliae tenuerat...»; idem in *Vita B*, blz. 828F, nr. 73, en in *Hermannus quondam Judaeus opusculum de conversione sua*, uitg. G. NIEMEYER, MGH., *Quellen zur Geistesgeschichte des Mittelalters*, Weimar, 1963, blz. 88: «...in montis fastigio... castro quondam per totam Westphaliā opinatissimo...».

¹⁵⁾ H. GRUNDMANN, *Gottfried von Cappenberg*, in *Westfälische Lebensbilder*, 8, Münster i.W., 1959, blz. 2; IDEM, *Der Cappenberger Barbarossakopf*, Keulen, Graz, 1959, blz. 1.

te Keulen in oktober-november 1121¹⁶), bij gelegenheid van de reliekenvinding in de Sint-Gereonkerk. Hiervoor ontbreekt nochtans elk bewijs, zodat men dit ten hoogste een waarschijnlijke hypothese mag noemen. Anderzijds blijkt het onmogelijk voor deze hypothese een alternatief te vinden, want Norbert heeft in het najaar 1118 het Rijnland verlaten en is daar, voor zover bekend, pas in oktober 1121 voor het eerst teruggekeerd. Weliswaar vertoont Norberts itinerarium heel wat lacunes, maar een terugkeer naar zijn geboortestreek zou allicht in de bronnen zijn vermeld.

Een eerste maal kan Godfried over Norbert hebben horen spreken op de synode van Keulen op 19 mei 1118. Godfried is immers getuige in een oorkonde van Frederik I van Keulen die in Sint-Pantaleon werd gegeven begin april 1118¹⁷). Op dat ogenblik werd Norbert vermoedelijk aangeklaagd en naar de synode van Fritzlar (28 juli 1118) gedagvaard, zodat de berichten die Godfried over hem kon opvangen waarschijnlijk eerder ongunstig uitvielen. In geen geval kan op dat ogenblik over kloosterstichtingen zijn gesproken, aangezien Norbert zelf waarschijnlijk niet aanwezig was en in ieder geval op dat ogenblik nog geen afstand van zijn goederen had gedaan en nog geen pelgrim was geworden.

In een oorkonde, die slechts in een veertiende-eeuws afschrift bewaard bleef, wordt aangestipt dat de Cappenbergse graven reeds in 1118 het plan zouden hebben opgevat om voor Christus arm te worden, doch dit getuigenis moet om verschillende redenen verworpen worden¹⁸). Eén van deze redenen is dat de vermoedelijke aanleiding voor Godfrieds innerlijke omkeer nl. de brand van Münster op 2 februari 1121, op dat ogenblik nog niet had plaatsgegrepen.

Keizer Hendrik V, die sedert 7 april 1118 in de kerkban was gedaan, had het Kerstfeest van 1119 te Münster gevierd. Bij die gelegenheid

¹⁶) Aldus reeds Ph. JAFFE, *MGH., SS.*, 12, blz. 516, noot 15 (als hypothese); H. GRUNDMANN, *Der Cappenberger Barbarossakopf*, blz. 22 (als hypothese); G. NIEMEYER, *Die Vitae...*, blz. 423 en 444 (als een vaststaand feit); M. PETRY, *Die ältesten Urkunden und die frühe Geschichte des Prämonstratenserstiftes Cappenberg in Westfalen (1122-1200)*, in *Archiv für Diplomatik*, 1973, XIX, blz. 55 (als hypothese, met verwijzing naar G. Niemeyer); F.J. FELTEN, *Norbert von Xanten. Vom Wanderprediger zum Kirchenfürsten, in Norbert von Xanten. Adliger-Ordensstifter-Kirchenfürst*, Keulen, 1984, blz. 108 (als algemeen aanvaard sedert 1851).

¹⁷) G. NIEMEYER, *Die Vitae...*, blz. 420-422.

¹⁸) Daarover H. GRUNDMANN, *Der Cappenberger Barbarossakopf*, blz. 17. De datum is onjuist, de passage is later toegevoegd en Otto van Cappenberg heeft zich pas later bij de plannen van zijn broer aangesloten.

hadden de keizergezinde burgers hun bisschop, Diederik II van Winzenburg, uit de stad verdreven. In het begin van 1121 echter hadden de vijanden van de keizer een leger bijeengebracht om de bisschop terug naar Münster te voeren. Tot die groep behoorden graaf Herman van Winzenburg, de broer van de bisschop, hertog Lotharius van Saksen, de latere Roomse koning, en ook de beide Cappenbergse broers, die op dat ogenblik tegen hun familielid, de keizer, waren opgestaan. Bij de strijd om Münster, op 2 februari 1121, ging de domkerk, samen met een deel van de stad, in vlammen op. De Cappenbergse graven voelden zich hiervoor verantwoordelijk en dit is hoogstwaarschijnlijk voor Godfried het doorslaggevende feit geworden om zich uit het krijgsgewoel en uit de wereld terug te trekken¹⁹⁾. Tevens wilde hij echter dat zijn burcht Cappenberg niet meer voor wandaden zou dienen, maar tot een klooster zou worden omgevormd. Hij wenste dus dat heel zijn familie, samen met hem, de wereld zou verlaten.

Dit plan schijnt bij Godfried zelf gerijpt te zijn en niet door Norbert geïnsinueerd. Geen enkele bron weet te melden dat Norbert het eerst bij Godfried stappen in die richting zou hebben ondernomen en het is trouwens moeilijk denkbaar dat Norbert, ook al was hij een religieus extremist, met zulk vooropgesteld plan naar Cappenberg zou zijn getrokken. Het initiatief moet zeker van Godfried zijn uitgegaan²⁰⁾, doch vond uiteraard wel een sterke morele steun in Norberts wilskrachtige aanmoediging.

Of Godfried voor de verwezenlijking van zijn plannen ook aan andere religieuze orden heeft gedacht, blijft onbekend. Men weet dat zijn blinde oom, Otto, te Hirsau was ingetreden²¹⁾. Steunend op dit feit en op een verandering in de bouwtrant van Ilbenstadt, die Godfried kort voor zijn dood aldaar zou hebben doorgevoerd, heeft een auteur onlangs gemeend dat de stichter van Cappenberg zich aan het einde van zijn leven van de premonstratenzers zou hebben afgewend en tot Hirsau gekeerd²²⁾. Die hypothese is echter niet noodzakelijk ter verklaring en

¹⁹⁾ Deze plausibele hypothese werd voor het eerst uitgewerkt door H. GRUNDMANN, *Der Cappenberger Barbarossakopf*, blz. 19-20, en vond terecht algemene instemming bij de latere auteurs, zie o.m. G. NIEMEYER, *Die Vitae...*, blz. 422-423.

²⁰⁾ Dit blijkt ook uit de *Vita Godefridi...*, MGH., SS., 12, blz. 516; AA.SS., dl.2 januari, blz. 129, nr. 9: «...vir beatus una cum germano fratre venerabili domno Ottone sitienter praeconem salutis adiit...». Evenzo H. GRUNDMANN, *Der Cappenberger Barbarossakopf*, blz. 21.

²¹⁾ G. NIEMEYER, *Die Vitae...*, blz. 420.

²²⁾ Aldus N. BEWERUNGE, *Der Ordenseintritt des Grafen Gottfried von Cappenberg*, in *Archiv für mittelrheinische Kirchengeschichte*, 1981, XXXIII, blz. 63-81.

vindt te weinig steun in de bronnen²³). Het is trouwens best mogelijk dat een bestaande orde, met onwrikbare gewoonten en gebruiken, tegen zulk stoutmoedig plan meer bezwaren zou hebben gemaakt dan de nieuwkomer Norbert, waarvan de *Vitae Norberti* het groot geloof roemen²⁴).

Ten vroegste kan Godfried aan Norbert zijn plannen hebben uiteengezet in de loop van het jaar 1121, d.w.z. na de strijd om Münster in februari 1121. In de loop van 1121 beschikken we echter over geen vaste data in Norberts leven vooraleer hij op 13 oktober 1121 te Keulen opduikt bij de reliekenvinding in de Sint-Gereonkerk²⁵). Vandaar dat men als vanzelf is gaan denken aan een ontmoeting tussen Godfried en Norbert te Keulen in oktober-november 1121²⁶). Toch blijft het verwonderlijk dat geen enkele bron, ook niet die van Cappenbergse oorsprong, die historische ontmoeting in tijd en ruimte heeft gesitueerd, vooral dan omdat Norbert op zijn tocht naar Keulen door verscheidene volgelingen was vergezeld. Volgens de *Vitae Norberti* kwam Godfried naar Norbert toe, aangetrokken door diens grote faam²⁷). Volgens de oudste *Vita* van Godfried, omstreeks dezelfde tijd geschreven²⁸), was het integendeel Norbert die in Westfalen opdook²⁹), hoewel ook daar gezegd wordt dat Godfried en Otto naar Norbert toegingen³⁰). Beide berichten laten door hun vaagheid veronderstellen dat hun auteur ook niet meer wist.

Blijkbaar heeft Godfried een groot deel van het jaar 1121 met zijn plannen rondgelopen en is hij overal op weerstand gestuit, bij zijn broer

²³) Daarover W.M. GRAUWEN, *Godfried van Kappenberg, Hirsau en de bouwgeschiedenis van Ilbenstadt*, in *Anal.Praem.*, 1982, LVIII, nr. 3-4, blz. 314-319.

²⁴) *Vita A*, blz. 672; *Vita B*, blz. 813E, nr. 18: «In Norberto eminent fides...»; Evenzo F. WINTER, *Die Prämonstratenser des zwölften Jahrhunderts und ihre Bedeutung für das nordöstliche Deutschland*, Berlijn, 1865, blz. 15: «Glaubensgewißheit, Glaubensmut und Glaubensenergie machen das Grundwesen in Norberts Charakter aus: er ist der Luther Sachsens für das zwölfte Jahrhundert.»

²⁵) Daarover W.M. GRAUWEN, *Norbert en de reliekenvinding te Keulen, 12/13 oktober-24 november 1121*, in *Anal.Praem.*, 1991, LXVII, nr. 1-2, blz. 23-41.

²⁶) Zie noot 16.

²⁷) *Vita A*, blz. 688: «...accessit ad Norbertum...»; *Vita B*, blz. 828D, nr. 72; uitg. J.C.vander STERRE, blz. 147: «...qui accessit ad eum, eo quod de eo multa audisset...».

²⁸) Midden 12de eeuw volgens G. NIEMEYER, *Die Vitae...*, blz. 405.

²⁹) *Vita Godefridi...*, *MGH., SS.*, 12, blz. 516: «Apparuit enim in Westphalia sub ipso fere tempore eximium quoddam iubar ecclesiae, memorabilis ille praeco Norbertus...». G. NIEMEYER, *Die Vitae...*, blz. 424, schijnt van mening te zijn dat Westfalen gewoonweg verkeerdelijk werd vermeld in plaats van Keulen, maar voor een auteur van Cappenberg zelf is zulke vergissing minder voor de hand liggend.

³⁰) Zie noot 20.

Otto³¹), bij zijn echtgenote Jutta, bij zijn schoonvader graaf Frederik van Arnsberg, bij zijn ministerialen en vazallen en ook bij bisschop Diederik II van Münster³²), die hijzelf opnieuw op de bisschopszetel had geholpen. Pas bij Norbert vond Godfried wat hij zocht, iemand die, zoals hijzelf, voor het verwezenlijken van religieuze plannen alle bezwaren van de hand wees en wilskrachtig zijn opvattingen doordreef, de vaderfiguur die hij steeds had moeten missen.

Vanzelfsprekend konden zulke verreikende plannen niet verborgen blijven en vrijwel onmiddellijk kwam de reactie op gang, wellicht in de winter van 1121-1122³³). Terwijl Godfrieds familieleden en zijn onderhorigen in angstige spanning afwachtten welk hun lot zou zijn, trachtte de bisschop van Münster Cappenberg in zijn macht te krijgen of althans, door Godfried een ruil aan te bieden, te verhinderen dat de burcht, die hij als een noodzakelijke verdedigingswal voor zijn bischopsstad beschouwde, in een klooster zou worden veranderd³⁴). Hij slaagde er echter niet in Godfried te overtuigen, want deze wilde juist zijn burcht van een oorlogsinstrument tot een oord van vrede en gebed ombouwen³⁵). Toch is het niet zeker dat Norbert hem in die richting heeft beïnvloed, want blijkbaar heeft Godfried reeds vóór zijn ontmoeting met Norbert de beslissing genomen zich uit de wereld terug te trekken en het schijnt wel van het begin af zijn bedoeling geweest te zijn ook zijn ouderlijke burcht en al zijn bezittingen aan het krijgsgewoel te onttrekken. Bisschop Diederik II van Münster, uit het grafelijk geslacht van Winzenburg afkomstig, redeneerde echter in termen van machtspolitiek en kon voor Godfrieds ideaal geen begrip opbrengen. Pas in 1139

³¹) *Vita Godefridi*..., blz. 516: «...Otto sensim atque gradatim seculum calcare incipet...». In de jongere *Vita*, *AA.SS.*, dl. 2 jan., blz. 139/140, kap. 2: «...Ottonem se juniorem, et tamquam leonem pro ordine saevientem...induxit...»; *Vita Norberti A*, blz. 688: «Contradicebant huic facto uxor ipsius et frater eo junior, qui per omnem modum, quodcumque disposuerat facere, contradicebat.» De weerstand van Otto tegen de plannen van zijn broer kan echter ten hoogste tot 15 augustus 1122 geduurd hebben, toen hij uitdrukkelijk met de wijding van Cappenberg tot klooster instemde, zie G. NIEMEYER, *Die Vitae*..., blz. 428.

³²) *Vita Godefridi*..., blz. 524, kap. 9.

³³) *Vita Godefridi*..., blz. 518: «Ubi primum sancti viri religiositas innotuit, Fridericus comes...». De juiste opvolging van de gebeurtenissen is moeilijk op te maken, omdat de chronologie in de *Vita Godefridi* nog meer verward is dan in de *Vitae Norberti* en omdat enkele verhalen wel erg hagiografisch gekleurd zijn en onwezenlijk overkomen. De vele degelijke studies over Cappenberg uit de laatste jaren hebben zich met de chronologische problemen niet ingelaten.

³⁴) Zie noot 32.

³⁵) *Vita Godefridi*..., blz. 524, kap. 9.

zouden de betrekkingen met het bisdom Münster opnieuw vriendschappelijk worden³⁶⁾.

De scherpste tegenstand ontmoette Godfried echter bij zijn schoonvader, Frederik van Arnsberg³⁷⁾. Deze stamde hoogstwaarschijnlijk uit de familie van de graven van Werl die omstreeks 1100 reeds veel gebied aan de aartsbisschop van Keulen had verloren³⁸⁾. De slechte herinnering daaraan zal zeker op zijn latere houding inzake Cappenberg invloed hebben gehad. Frederik had samen met zijn broer Hendrik, graaf van Rietberg, deelgenomen aan de Rometocht van Hendrik V van 1110-1111³⁹⁾. Daar kan hij eventueel Norbert vóór diens «beking» hebben leren kennen⁴⁰⁾. Op die tocht maakte graaf Frederik deel uit van het gezantschap van de koning, dat over de investituur en de keizerskroning diende te onderhandelen⁴¹⁾. Naar verluidt zou hij persoonlijk voorstander zijn geweest van de vredesvoorstellen van Paschalis II die de wereldlijke macht van de bisschoppen sterk zouden beperken⁴²⁾. Van een verzwakking van de wereldlijke macht van de bisschoppen, kon Frederik alleen maar voordeel verhoppen in zijn rivaliteit met de Keulse aartsbisschop. In de slag van Welfesholz, op 11 februari 1115, streed hij nochtans aan de zijde van zijn rivaal tegen keizer Hendrik V⁴³⁾ en in 1116 en 1117 treedt hij meermaals in de oorkonden van de aartsbisschop als getuige op te Siegburg, zodat men gemeend heeft dat hij op dat ogenblik voogd van Siegburg was⁴⁴⁾. In

³⁶⁾ A. PETRY, *Die ältesten Urkunden und die frühe Geschichte des Prämonstratenserstiftes Cappenberg in Westfalen (1122-1200)*, in *Archiv für Diplomatik*, 1973, XIX, blz. 60 en 146. Waarschijnlijk werd Cappenberg in 1139 aan het bisdom Münster ondergeschikt gemaakt.

³⁷⁾ Aan de Roer, in het oostelijk Sauerland, Hochsauerlandkreis, Nordrhein Westfalen.

³⁸⁾ *Annalista Saxo*, MGH., SS., 6, blz. 737 (1102); H. ROTHERT, *Westfälische Geschichte*, Gütersloh, 1949, blz. 118-119; A.K. HÖMBERG, *Geschichte der Comitatus des Werler Grafenhauses*, in *Westfälische Zeitschrift*, 1950, C, blz. 47-50, 54; G. DROEGE, *Das kölnische Herzogtum Westfalen*, in *Heinrich der Löwe*, uitg. W.-D. MOHRMANN, Göttingen, 1980, blz. 281-282.

³⁹⁾ H. ROTHERT, *Westfälische Geschichte*, Gütersloh, 1949, blz. 120; C. SERVATIUS, *Paschalis II. (1099-1118)*, Stuttgart, 1979, blz. 224 en 232.

⁴⁰⁾ Alle auteurs tot op heden nemen zonder meer aan dat Norbert aan de Rometocht deelnam. Er weze echter aan herinnerd dat de *Historia restaurationis abbatis Tornacensis*, MGH., SS., 12, Hannover, 1856, blz. 662, de enige bron is om dat te beweren.

⁴¹⁾ C. SERVATIUS, *Paschalis II. (1099-1118)*, Stuttgart, 1979, blz. 224.

⁴²⁾ C. SERVATIUS, *o.c.*, blz. 232.

⁴³⁾ *Helmoldi Chronica Slavorum*, uitg. B. SCHMEIDLER, Darmstadt, 1973, blz. 164; G. MEYER VON KNONAU, *Jahrbücher des Deutschen Reiches unter Heinrich IV. und Heinrich V.*, dl. VI, Leipzig, 1907, blz. 323.

⁴⁴⁾ Aldus A.K. HÖMBERG, *Geschichte der Comitatus des Werler Grafenhauses*, in

deze periode kwam Norbert vaak te Siegburg bij abt Kuno, zodat Frederik dan nogmaals over Norbert kan hebben gehoord. Wellicht heeft de Arnsberger Norbert steeds als een man van de tegenpartij beschouwd, een beschermeling van aartsbisschop Frederik van Keulen. Na de terugkeer van Hendrik V uit Italië in 1118 liep Frederik opnieuw naar diens partij over⁴⁵), zodat hij keizergetrouw was op het ogenblik dat de graven van Cappenberg hertog Lotharius steunden bij de strijd om Münster in het begin van 1121⁴⁶).

Frederik had zijn enige dochter, Jutta, uitgehuwelijkt aan Godfried van Cappenberg in de hoop in de machtige Cappenbergse graven sterke bondgenoten te vinden voor zijn machtspolitiek en voor de nakomelingschap van zijn dochter een machtig gebied uit te bouwen in Westfalen door de vereniging van het Arnsberger en het Cappenbergs bezit. Het kinderloos blijven van zijn dochter was voor hem ongetwijfeld reeds een tegenvaller⁴⁷), maar nu dreigden Godfrieds plannen zijn toekomstdromen volledig in duigen te doen vallen. Hij reageerde dan ook heftig tegen zijn schoonzoon, die hij wellicht als een slappeling aanzag.

Het is niet volledig duidelijk om welke politieke motieven de Cappenbergse graven zich van hun bloedverwant Hendrik V hebben afgewend, maar het feit dat hij sedert 7 april 1118 door Kuno van Palestrina in de kerkban was gedaan⁴⁸), kan daartoe hebben bijgedragen. De breuk met de keizer moet in ieder geval ten laatste in 1120 tot stand zijn gekomen⁴⁹). Op dat ogenblik had de keizer nog slechts één partijganger in

Westfälische Zeitschrift, 1950, C, blz. 82, noot 236. Evenzo W. ZIMMERMANN, *Das Kloster zu Essen*, Essen, 1956, blz. 49. Zie de oorkonden in Th.J. LACOMBLET, *Urkundenbuch für die Geschichte des Niederrheins*, dl.I, Düsseldorf, 1840, nr.280, 282, 283, 285, en in E. WISPLINGHOFF, *Urkunden und Quellen zur Geschichte von Stadt und Abtei Siegburg*, dl.I (948) 1065-1399, Siegburg, 1964, nrs.27, 28, 29.

⁴⁵) H. ROTHERT, *Westfälische Geschichte*, Gütersloh, 1949, blz. 122. Volgens G. MEYER VON KNONAU, *Jahrbücher...*, dl.VII, Leipzig, 1909, blz. 268 en A.K. HÖMBERG, *Geschichte der Comitate...*, blz. 31, en IDEM, *Zur geschichtlichen Werden des Landesteils Westfalen*, in *Handbuch der historischen Stätten Deutschlands*, dl.3, Nordrhein-Westfalen, Stuttgart, 1963, blz. 31, pas sedert 1119. Ten laatste kan dit gebeurd zijn eind 1119 bij de verkiezing van de bisschop van Osnabrück waar Frederik de keizerlijke belangen verdedigde. Evenzo J. PRINZ, *Der Zerfall Engerns...*, blz. 103-104.

⁴⁶) *Frutolfi et Ekkehardi chronica...*, uitg. F.J. SCHMALE en I. SCHMALE-OTT, Darmstadt, 1972, blz. 344; G. MEYER VON KNONAU, *Jahrbücher...*, dl.VII, Leipzig, 1909, blz. 166.

⁴⁷) De huwelijksdatum van Godfried en Jutta bleef onbekend.

⁴⁸) G. NIEMEYER, *Die Vitae...*, blz. 422.

⁴⁹) Evenzo J. PRINZ, *Der Zerfall Engerns und die Schlacht am Welfesholz (1115)*, in

Westfalen, nl. Frederik van Arnsberg. De andere vorsten stonden aan de kant van hertog Lotharius van Supplinburg. Deze laatste zag dan ook de goede gelegenheid aangebroken om zijn neef, bisschop Diederik II van Winzenburg (1118-1127), die in december 1119 uit Münster was verdreven door aanhangers van de keizer, nu terug te voeren. Dit gebeurde met steun van de broer van de bisschop, graaf Herman van Winzenburg, en de beide Cappenbergse broers. Op 2 februari 1121 werd Münster heroverd, doch daarbij ontstond een brand die een groot deel van de stad en de prachtige domkerk, aan de H. Paulus toegewijd, in de as legde⁵⁰).

Deze gebeurtenis, waarvoor Godfried van Cappenberg zich schuldig voelde⁵¹), zou volgens toevoegingen in de Keulse koningskroniek, die te Cappenberg werden geschreven, de aanleiding zijn geweest tot zijn besluit zich uit de wereld terug te trekken⁵²). Dieperliggende oorzaken waren ongetwijfeld zijn vaderloze opvoeding en vandaar een onaangepastheid aan het ruwe ridderleven⁵³), eventueel ook zijn kinderloos huwelijk en de onenigheid met zijn schoonvader die hem als een instrument voor zijn machtspolitiek wilde gebruiken.

Door dit alles moet Godfried, evenals Norbert zelf in 1118⁵⁴),

Ostwestfälische-Weserländische Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde, Münster, 1970, blz. 103.

⁵⁰) *Annalium Hildesheimensium continuatio Paderbornensis*, MGH., SS., 3, blz. 114 (waar de Cappenbergers niet worden genoemd); H. GRUNDMANN, *Der Cappenberger Barbarossakopf*, Keulen, Graz, 1959, blz. 20; J. PRINZ, *Der Zerfall Engerns...*, blz. 104.

⁵¹) *Vita Godefridi...*, MGH., SS., 12, blz. 521; AA.SS., dl.2 januari, Brussel, 1863, blz. 132, kap. 4: «Si enim homines civitatis illius ad praesens nobis, prout forte sumus digni, adversantur...».

⁵²) Zie over deze toevoegingen de inleiding op de *Chronicae regiae Coloniensis continuatio prima*, MGH., SS., 24, blz. 2-3. Dit werd voor het eerst duidelijk uiteengezet door H. GRUNDMANN, *Der Cappenberger Barbarossakopf*, Keulen, Graz, 1959, blz. 20-21, en nadien algemeen aanvaard. Toch was het incident van februari 1121 o.i. ten hoogste de aanleiding tot de definitieve stap van Godfried. Zijn levensprobleem was complexer dan dat éne feit.

⁵³) *Vita Godefridi...*, MGH., SS., 12, blz. 522, en AA.SS., dl.2 januari, Brussel, 1863, nr. 37: «Semper enim seculi tumultus molestissime ferebat...».

⁵⁴) Norbert deed afstand van zijn goederen na de kritiek te Fritzlar op 28 juli 1118. Zijn opvattingen omtrent bezit en vrede zijn neergelegd in zijn «propositum», zie *Vita A*, blz. 678, en het artikel: W. M. GRAUWEN, *Paus Calixt II te Laon in november 1119 en het «propositum» van Norbert*, in *Anal. Praem.*, 1991, LXVII, blz. 175-186. De in het «propositum» gepredikte geweldloosheid komt volledig met Godfrieds opvattingen na februari 1121 overeen. Toch is een beïnvloeding door Norbert in deze niet noodzakelijk, aangezien Godfried zich blijkbaar reeds uit de wereld wilde terugtrekken vooraleer hij zich tot Norbert wendde.

hebben ingezien dat de oorzaak van alle kwaad gelegen was in de bezits- en machtsdrang en dat de enige weg naar vrede de onthechting was. Gedurende het jaar 1121 zijn Godfrieds plannen gerijpt en is de reactie daartegen op gang gekomen.

Wat Frederik van Arnsberg precies heeft ondernomen om de plannen van zijn schoonzoon te dwarsbomen, ligt in de bronnen niet zo concreet uitgedrukt. Uiteraard tekenen deze bronnen, die uitsluitend van kerkelijke oorsprong zijn, Frederik in de zwartste kleuren, maar inzake het feitelijk verloop der vijandelijkheden bieden ze niet de gewenste klaarheid. Vooreerst is er sprake over verbaal geweld tegen Godfried, nl. beledigingen en beschuldigingen⁵⁵). Deze worden echter steeds gesitueerd na de ontmoeting met Norbert en zelfs nadat de burcht reeds door religieuzen was bewoond, dus gedurende het jaar 1122.

Het enige verhaal dat in 1121 kan worden geplaatst is dat van de dienaar van Godfried, die gemeend had zijn heer een dienst te bewijzen door met zijn soldaten de omgeving van Münster te plunderen. Blijkbaar was deze vazal nog niet op de hoogte van Godfrieds omkeer. Zijn meester, die zich reeds schuldig voelde tegenover de inwoners van Münster⁵⁶), wilde vrede, zodat de plundertocht van zijn vazal hem erg ongelegen kwam. Deze laatste werd dan ook door Godfried verplicht al het gestolene terug te geven⁵⁷).

Anderzijds moeten de vijandelijkheden van Frederik van Arnsberg ongetwijfeld vóór 1122 worden geplaatst, want daarna zou de strijd bare Arnsberger iets menselijker geworden zijn en eerder getracht hebben Godfried met vriendelijkheid te overreden⁵⁸). Het is echter opvallend dat de *Vita Godefridi* zeer precies is waar zij het verbaal geweld van Frederik van Arnsberg verhaalt, doch zeer vaag waar het over concrete feiten gaat.

Vooreerst zou Frederik onder de wallen van Cappenberg zijn verschenen en bedreigd hebben Norbert, indien hij hem te pakken kon krijgen, met zijn ezel aan hetzelfde snoer op te hangen om te zien wie van beiden het zwaarst woog⁵⁹). Daarop zouden de confraters van

⁵⁵) *Vita Godefridi...*, MGH., SS., 12, blz. 518; AA.SS., dl.2 januari, Brussel, 1863, blz. 130, kap. 18: «Qua occasione diversis beatum virum affecit iniuriis, multis vexavit contumeliis...».

⁵⁶) Zie noot 51.

⁵⁷) *Vita Godefridi...*, MGH., SS., 12, blz. 520-521, kap. 6.

⁵⁸) *Vita Godefridi...*, MGH., SS., 12, blz. 522; AA.SS., dl.2 jan., blz. 133, nr. 35: «...aliquantum coepit agere mitius...».

⁵⁹) *Vita Norberti A*, MGH., SS., 12, blz. 689; *Vita Norberti B*, AA.SS., dl.I juni,

Cappenberg boden naar Norbert hebben gezonden om hulp te vragen en hij zou onverschrokken naar Cappenberg zijn afgereisd. Dit verhaal wordt dus in de *Vitae Norberti* gesitueerd nadat Cappenberg reeds door confraters was bewoond, dus na 31 mei 1122⁶⁰). Dit gegeven past slecht bij de uitspraken van de *Vita Godefridi*, waar juist gesteld wordt dat Frederik na een rijksdag te Utrecht in mei 1122 toegeeflijker zou zijn geworden.

Volgens dezelfde *Vita* bleef het niet bij woorden. Frederik zou eveneens tegen zijn schoonzoon processen hebben gevoerd⁶¹). Hij zou bovendien met zijn soldaten naar Cappenberg zijn getrokken — op een andere plaats in de *Vita Godefridi* is er zelfs sprake over een belegering⁶²) — zodat Godfried en Norbert meenden dat hun laatste uur geslagen had. Zij zouden aan elkaar hun zonden hebben gebiecht⁶³), uit eigen beweging de poorten van de burcht doen openen en met blijdschap op het martelaarschap hebben gewacht⁶⁴). God zou echter Frederik gedwongen hebben onverrichter zake terug te keren⁶⁵).

Wat er precies is voorgevallen kan moeilijk worden achterhaald, vooral omdat de hagiograaf voortdurend de chronologie der feiten door

blz. 828F-829A, nr. 73. In de jongere *Vita Godefridi*..., *AA.SS.*, dl.2 januari, blz. 140, nr. 11; uitg. F.W. ROTH, in *Romanische Forschungen*, 1891, VI, blz. 438, kap. 4.

⁶⁰) *Vita Godefridi*..., *MGH.,SS.*,12, blz. 516, nr. 2; *AA.SS.*, dl.2 januari, blz. 129, nr. 10; in de jongere *Vita*, *AA.SS.*, dl.2 januari, blz. 140A, nr. 6; uitg. F.W. ROTH, in *Romanische Forschungen*, 1891, VI, blz. 437, kap. 3: «...in die Petronillae virginis, usibus ea pauperum Christi delegavit...».

⁶¹) *Vita Godefridi*..., *MGH.,SS.*, 12, blz. 524, nr. 9; *AA.SS.*, dl.2 januari, blz. 134, nr. 42: «...crebro placitabat...».

⁶²) *Vita Godefridi*..., *MGH.,SS.*, 12, blz. 518, nr. 4; *AA.SS.*, dl.2, januari, blz. 131, nr. 20: «...castrum Capenberg obsidere, ipsumque patrem Norbertum pro muris suspendere minitans...».

⁶³) Een biecht aan leken was in de 12de eeuw niet ongewoon. Ook in het *De miraculis s. Mariae Laudunensis*, *P.L.*, 156, kol.975A, wordt verhaald hoe een priester bij een leek biechtte bij een dreigend gevaar van zeerovers. Zie daarover ook A. TEETAERT, *La confession aux laïques dans l'Eglise latine depuis le VIIIe jusqu'au XIVe siècle. Etude de théologie positive*, Wetteren, Brugge, Parijs, 1926.

⁶⁴) Het zogenaamd verlangen naar het martelaarschap bij belijders («confessores») is een veel voorkomende hagiografische topos, zie o.m. de *Inleiding tot de Vita Norberti B*, in *Anal.Praem.*, 1990, LXVI, nr. 3-4, blz. 162-163, en zopas I. van 't SPIJKER, *Als door een speciaal stempel. Traditie en vernieuwing in heiligenlevens uit Noordwest-Frankrijk (1050-1150)*, Hilversum, 1990, blz. 96-98.

⁶⁵) *Vita Godefridi*..., *MGH.*, *SS.*,12, blz. 524, nr. 9; *AA.SS.*, dl.2 januari, blz. 140, nr. 11. Dit verhaal wordt zonder commentaar overgenomen door H. GRUNDMANN, *Der Cappenberger Barbarossakopf*, blz. 25, en IDEM, *Gottfried von Cappenberg (1097-1127)*, in *Westfälische Lebensbilder*, München, 1959, blz. 11, zodat de auteur de indruk wekt er geloof aan te hechten.

elkaar haalt. Wel kan men opmerken dat hij een voorliefde had voor het idee van het martelaarschap en dat hij op het hoogtepunt van zijn verhaal God doet tussenkomen zodat er helemaal niets gebeurt. Dit zal op dezelfde wijze het geval zijn wanneer Godfried tegenover de ontvoerder van zijn vrouw zal komen te staan en deze laatste zijn zwaard trekt om Godfried te doden, doch dan Jutta gewoon teruggeeft en weggaat.

Frederik van Arnsberg was ongetwijfeld een gevreesd heerschap. Daarom juist zijn er rond zijn persoon reeds vroeg legenden ontstaan die de hagiograaf gretig weergeeft. Toch heeft Godfried wellicht geen ernstig gevaar gelopen door zijn schoonvader vermoord te worden.

Op Pinksteren, 14 mei 1122, hield Hendrik V een rijksdag te Utrecht, waarbij Frederik van Arnsberg aanwezig was⁶⁶). Wellicht was het niet zijn bedoeling tegen Godfried, die een bloedverwant van de keizer was, een klacht neer te leggen⁶⁷). Men ziet trouwens niet goed in op welke juridische gronden hij Godfried zou kunnen verhinderen over zijn ouderlijke burcht te beschikken. Ten hoogste kon hij bezwaren maken indien Godfried ook de huwelijksgift van Jutta had willen wegschenken. Dit laatste schijnt hij beweerd te hebben, hoewel de bronnen ten onrechte melden dat de burcht Cappenberg zelf de erfenis van Jutta zou zijn geweest⁶⁸). Frederik van Arnsberg kon enkel hopen dat die burcht aan de eventuele kinderen van Jutta zou ten deel vallen.

Op deze rijksdag te Utrecht zou hertog Frederik van Zwaben⁶⁹) de

⁶⁶) Frederik van Arnsberg was te Utrecht ten minste van 14 mei tot 2 juni 1122, want hij treedt daar op in twee oorkonden van Hendrik V, K.F. STUMPF-BRENTANO, *Die Kaiserurkunden des X., XI. und XII. Jahrhunderts...*, Innsbruck, 1865-1883, nrs 3178 en 3179. Daarover G. NIEMEYER, *Die Vitae...*, blz. 425, noot 52.

⁶⁷) J. PRINZ, *Der Zerfall Engerns...*, blz. 105, meent dat Frederik van Arnsberg ging hulp zoeken bij de keizer, doch zijn aanwezigheid te Utrecht kan voldoende worden verklaard door zijn keizergetrouwe politiek op dat ogenblik. De *Vita Godefridi...*, MGH., SS., 12, blz. 522, insinueert trouwens een toevallige aanwezigheid: «...ubi et ipsum contigit esse Fridericum.»

⁶⁸) *Vita Norberti A.*, blz. 689; *Vita Norberti B.*, AA.SS., dl.1 juni, blz. 828F, nr. 73: «...praetendens esse dotem filiae suae...». De *Vita Godefridi...*, MGH., SS., 12, blz. 518, drukt zich juister uit: «...dicens filiam suam arte circumventam, hereditatis quoque debitae portionem fraudulenta illi seductione sublatam.» K. FEAUX DE LACROIX, *Geschichte Arnbergs*, Arnberg, 1895, blz. 17, spreekt reeds ten onrechte over «Mitgift». Cappenberg kon ten hoogste voor Jutta een «Morgengabe» of «Wittum» zijn, zie G. NIEMEYER, *Die Vitae...*, blz. 424.

⁶⁹) Zie over hem G. MEYER VON KNONAU, *Jahrbücher des Deutschen Reiches unter Heinrich IV. und Heinrich V.*, dl. 7, Leipzig, 1909, blz. 20-21, 45-46, 327; H. SCHWARZMAIER, art. *Friedrich II (monoculus)*, *Herzog von Schwaben*, in *Neue Deutsche Biographie*, dl.5, Berlin, 1961, blz. 589-590.

Arnsberger fijntjes hebben bespot door te doen alsof hij hem niet kende en aan de aanwezige vorsten het verhaal te vertellen van de Cappenbergse broers die een bewonderenswaardig voorbeeld stelden van heiligheid en vrijwillige armoede door heel hun bezit aan God af te staan. Doch in hun omgeving woonde een zeker duivelskind, Frederik, die zich naar Arnsberg noemt, en die verblind door zijn gierigheid, het waagde God zelf te bestrijden⁷⁰).

Frederik II van Zwaben koos hier duidelijk de kant van zijn Cappenbergse familieleden en verklaarde zich akkoord met Godfrieds plannen. Daaruit mag men wellicht besluiten dat hij op dat ogenblik reeds de vruchten van hun goederenafstand had geplukt⁷¹). Hij had namelijk van hen twee burchten in Zwaben⁷²) gekocht voor de som van vijfhonderd mark, waarvan hij honderd mark had afgekort door aan de Cappenbergers relieken af te staan van de apostel Johannes, waarop graaf Otto, als vurige vereerder van Sint-Jan, zeer gebrand was⁷³). Met een gedeelte van het geld, afkomstig van deze verkoop, nl. veertig mark, zou Norbert in begin 1126 de bekrachtiging van de orde en van de Cappenbergse stichtingen te Rome hebben betaald⁷⁴). Vanuit die sterke positie kon hertog Frederik van Zwaben het zich veroorloven te spotten met de ondiplomatische aanpak van Frederik van Arnsberg. Zo begrijpt men ook beter de reactie van de Arnsberger, die uiteraard de hertog niet durfde weerspreken en niet wist waar kijken.

Vooraleer Frederik was teruggekeerd van de rijksdag te Utrecht, was Cappenberg op het feest van de H. Petronella, dus op 31 mei 1122, door Godfried aan de «armen van Christus», Norberts volgelingen, overge-

⁷⁰) *Vita Godefridi...*, MGH., SS., 12, blz. 522; AA.SS., dl.2 januari, Brussel, 1863, blz. 133, nr. 34; G. MEYER VON KNONAU, *Jahrbücher...*, dl.7, Leipzig, 1909, blz. 211, noot 26; H. GRUNDMANN, *Der Cappenberger Barbarossakopf*, Keulen, Graz, 1959, blz. 25. J. PRINZ, *Der Zerfall Engerns...*, blz. 401, noemt dit verhaal ongerijmd omdat Frederik II van Zwaben en Frederik van Arnsberg verwanten waren en de hertog dus onmogelijk kon voorwenden de Arnsberger niet te kennen. Doch die verwantschap, zoals vele andere die door W. Bornheim gen. Schilling en Josef Prinz worden vooropgesteld, moet dan eerst wel worden bewezen.

⁷¹) G. NIEMEYER, *Die Vitae...*, blz. 426, meent integendeel dat de besprekingen over de verkoop van de twee burchten pas te Worms in september 1122 werden gevoerd.

⁷²) Nl. Krähennegg en Hildrizhausen, die Godfried van zijn moeder, Beatrix van Schweinfurt, had geërfd, zie daarover G. NIEMEYER, *Die Vitae...*, blz. 426. *Vita Godefridi...*, MGH., SS., 12, blz. 529; AA.SS., dl.2 januari, blz. 137, nr. 62.

⁷³) *Vita Godefridi...*, MGH., SS., 12, blz. 529; AA.SS., dl.2 januari, blz. 137, nr. 62: «...venerabilis Otto, praecipuus Johannis dilector...».

⁷⁴) Daarover G. NIEMEYER, *Die Vitae...*, blz. 426; W.M. GRAUWEN, *Norbertus, aartsbisschop van Maagdenburg (1126-1134)*, Brussel, 1978, blz. 74-75.

dragen⁷⁵). Vanwaar deze confraters kwamen wordt nergens gezegd, doch in de derde stichting van Norbert kan dat moeilijk anders dan van Prémontré zijn geweest. Godfried en Otto konden op dat ogenblik nog niet intreden⁷⁶). Zij dienden nog hun stichting te verdedigen en Godfrieds echtgenote, Jutta, moest volgens het kerkelijk recht eveneens met een intrede akkoord gaan⁷⁷).

Na zijn terugkeer van de rijksdag te Utrecht, in juni 1122⁷⁸), zou Frederik van Arnsberg getracht hebben de zaak diplomatischer aan te pakken⁷⁹). Hij toonde aldus dat hij de pijnlijke les had begrepen. Hij nodigde nu Godfried uit naar Arnsberg aan de Roer voor een gesprek. Godfried nam de uitnodiging aan en zou op Onze-Lieve-Vrouw Hemelvaart, 15 augustus 1122, met enkele getrouwen naar Arnsberg zijn getrokken⁸⁰). Deze datum uit de *Vita Godefridi* wekt verwondering en is wellicht onjuist. Op die dag immers werd de burcht Cappenberg tot een klooster gewijd door bisschop Diederik II van Münster⁸¹), een plechtigheid waarbij Godfried zeker diende aanwezig te zijn. Volgens de bronnen zou Godfried op die dag zelf nog langs alle kanten onder druk gezet zijn om zijn burcht al dan niet af te staan⁸²). Degenen die hem

⁷⁵) Zie noot 60.

⁷⁶) Volgens G. NIEMEYER, *Die Vitae...*, blz. 428, kan de weerstand van Otto ten hoogste tot 15 augustus 1122 hebben geduurd omdat de oorkonde van de bisschop van Münster zijn toestemming vermeldt. Men kan zich echter moeilijk voorstellen dat Otto nog niet akkoord zou zijn gegaan toen de burcht reeds door de premonstratenzers was bewoond, dus op 31 mei 1122.

⁷⁷) De bronnen werden reeds aangehaald door G. NIEMEYER, *Die Vitae...*, blz. 446, noot 15.

⁷⁸) Op 2 juni 1122 was Frederik van Arnsberg nog getuige te Utrecht in twee oorkonden van Hendrik V, STUMPF, 3178 en 3179. Daarover G. NIEMEYER, *Die Vitae...*, blz. 425, noot 52.

⁷⁹) *Vita Godefridi...*, MGH., SS., 12, blz. 522; AA.SS., dl.2 januari, Brussel, 1863, blz. 133, nr. 35: «...post conventum illum regressus domum, aliquantum coepit agere mitius...». H. GRUNDMANN, *Gottfried von Cappenberg (1097-1127)*, in *Westfälische Lebensbilder*, Münster, 1959, blz. 11.

⁸⁰) *Vita Godefridi...*, MGH., SS., 12, blz. 522; AA.SS., dl.2 januari, blz. 133, nr. 35. Niets daarover in de *Vita* van omstreeks 1200.

⁸¹) Bronnen zijn de oorkonde van Diederik II van Münster van 1125, regest R. KNIPPING, *Die Regesten der Erzbischöfe von Köln*, dl.II, Bonn, 1901, nr. 200; beste uitgave in H. GRUNDMANN, *Der Cappenberger Barbarossakopf*, blz. 108-110, daarover in hetzelfde werk, blz. 24, en de *Vita Godefridi...*, MGH., SS., 12, blz. 519; AA.SS., dl.2 januari, blz. 131, nr. 23. In de latere *Vita Godefridi*, AA.SS., dl.2 januari, blz. 140, nr. 14; uitg. F.W. ROTH, in *Romanische Forschungen*, 1891, VI, blz. 439, kap. 6. Evenzo G. NIEMEYER, *Die Vitae...*, blz. 425.

⁸²) *Vita Godefridi...*, MGH., SS., 12, blz. 519; AA.SS., dl.2 januari, blz. 131, nr. 23. In de jongere *Vita*, AA.SS., dl.2 januari, blz. 140, nr. 14; uitg. F.W. ROTH, in *Romanische Forschungen*, 1891, VI, blz. 439, kap. 6.

aanraadden de stap wel te zetten worden hier als een groep voorgesteld, hoewel die groep, voor zover bekend, slechts bestond uit Norbert en Godfried zelf en ten hoogste een paar familieleden die op dat ogenblik reeds overtuigd waren. De groep van de tegenstanders was in ieder geval veel talrijker.

Op het eerste gezicht wekt het enige verwondering dat er op de dag van de wijding zelf nog geredetwist werd over het al dan niet afstaan van de burcht. Dit wijst niet alleen op de hevige tegenstand die Godfried ondervond, maar ook op de gespannen atmosfeer die op deze 15 augustus 1122 te Cappenberg heerste door de bijna gedwongen aanwezigheid van bisschop Diederik van Münster. Deze laatste was door Norbert en Godfried buiten al hun plannen gehouden en toen hij gepoogd had de burcht Cappenberg, die hij als een noodzakelijke verdedigingswal voor zijn bisdom beschouwde, te ruilen tegen andere bezittingen, had Godfried dat categorisch geweigerd. Om hem tot de wijding te doen besluiten was een tussenkomst van zijn aartsbisschop, Frederik I van Keulen, nodig geweest, die hem gevraagd had toch de wijding te voltrekken⁸³).

De Keulse aartsbisschop heeft zich hier gemengd in een zaak die zijn suffragaanbisdom Münster aanbelangde. Hij had niet de bevoegdheid aan bisschop Diederik bevelen te geven, maar een vraag van zijntewege had allicht bijna dezelfde uitwerking. Slechts twee redenen kan Frederik van Keulen hebben gehad voor die delicate tussenkomst: ofwel hadden de Cappenbergse graven hem door een schenking daartoe overgehaald⁸⁴), ofwel heeft Norbert zijn vroegere aartsbisschop bena-

⁸³) Oorkonde van Diederik II, uitg. H. GRUNDMANN, *Der Cappenberger Barbarossakopf*, blz. 109: «Ego vero Theodericus supradictus Monasteriensis episcopus, rogatus a Coloniensi archiepiscopo et a supranominatis fratribus Ottone et Godefrido...». H. GRUNDMANN, *Der Cappenberger Barbarossakopf*, blz. 24; G. NIEMEYER, *Die Vitae...*, blz. 425, en M. PETRY, *Die ältesten Urkunden...*, blz. 59, vertaalden «rogatus» als «im Auftrag», wat niet helemaal juist is. Frederik kon daartoe geen opdracht geven buiten het eigen bisdom, wel de wijding vragen aan Diederik. Reeds R. KNIPPING, *Die Regesten der Erzbischöfe von Köln im Mittelalter*, dl.II, Bonn, 1901, blz. 31, nr. 200, had juist vertaald door «auf Bitten des EB. Friedrich». Aldus terecht ook N. BEWERUNGE, *Der Ordenseintritt des Grafen Gottfried von Cappenberg*, in *Archiv für mittelrheinische Kirchengeschichte*, 1981, XXXIII, blz. 69. Daarover W.M. GRAUWEN, in *Anal.Praem.*, 1982, LVIII, blz. 318. Een vertaling door «op aanvraag van» is inderdaad juist.

⁸⁴) Dat de Cappenbergers een schenking deden aan het Keulse aartsbisdom, wordt uitdrukkelijk gemeld in de *Vita Godefridi...*, MGH., SS., 12, blz. 519; AA.SS., dl.2 januari, blz. 131, nr.23: «...praeter eos, quos ecclesiae Coloniensi, aliisque locis, prout ipsi oravere, contradidit.» Het juiste tijdstip van deze schenking, gevraagd door de aartsbisschop, is niet te achterhalen, maar ze past best in het kader van de wederdienst die van Frederik I van Keulen werd gevraagd.

derd en hem tot deze stap gebracht. Zowel bij de stichting van Floreffé als bij die van Cappenberg wordt het duidelijk dat Norbert, en meer nog de adellijke schenkers, de macht van de bisschoppen over de nieuwe stichtingen zoveel mogelijk wilden beknotten⁸⁵). Over een exemptie kan men op dat ogenblik nog niet spreken, maar de stichtings-oorkonden tonen wel een duidelijke tendens in die richting. De wijding van Cappenberg echter bleef een voorrecht van de plaatselijke bisschop en die kon alleen onder druk worden gezet door zijn aartsbisschop.

Misschien was Norbert, als gewezen kapelaan van Frederik I, de geschikte man om, in opdracht van de Cappenbergers, zijn voormalige heer en aartsbisschop deze dienst te vragen, ook al vermeldt geen enkele bron Norberts tussenkomst bij de aartsbisschop. Norberts aandeel in de ontstaansperiode van het jonge Cappenberg was in ieder geval uitgebreider dan de bronnen weergeven. De Keulse aartsbisschop zijnerzijds had alle reden om verheugd te zijn over de plannen van Godfried van Cappenberg, aangezien die de macht van zijn rivaal, Frederik van Arnsberg, verzwakten en diens territoriale politiek doorkruisten⁸⁶).

De bisschop van Münster had het minst van al reden om tevreden te zijn. Weliswaar was hij het vorig jaar door de Cappenbergse broers terug op zijn bisschopszetel geholpen, maar bij het hele gebeuren rond Cappenberg was hij buiten de besprekingen gehouden. Voor zijn bisdom had hij voorlopig niets bereikt. Enigszins kan het voor hem een troostprijs zijn geweest dat de burcht Cappenberg aan de apostelen Petrus en Paulus werd toegewijd⁸⁷), terwijl Paulus de patroon van het bisdom Münster was. De verkiezing van dit patroonschap van Cappenberg zal dus wellicht door Godfried zijn bepaald en niet door Norbert.

⁸⁵) Daarover vooral M. PETRY, *Die ältesten Urkunden...*, blz. 32-38, en St. WEINFURTER, *Norbert von Xanten und die Entstehung des Prämonstratenserordens*, in *Barbarossa und die Prämonstratenser (Schriften zur staufischen Geschichte und Kunst. Band 10)*, Göppingen, 1989, blz. 67-100, met de bespreking in *Norbert en de oudste organisatie van de premonstratenzerorde*, in *Anal.Praem.*, 1990, LXVI, nr.1-2, blz. 48-53.

⁸⁶) Daarover ook M. PETRY, *Die ältesten Urkunden...*, blz. 62-63.

⁸⁷) M. PETRY, *Die ältesten Urkunden...*, blz. 57, noot 89. Onze-Lieve-Vrouw wordt als patrones aangeduid in 1126 en 1153, en Otto van Cappenberg vermeldt de H.Johannes Evangelist tweemaal in de jaren 1126-1156 in de «corroborationes» van zijn oorkonden, die ook in hun zegels de beeltenis van Sint-Jan dragen. Otto zegt als proost in een ongedateerde oorkonde (1156-1171) dat hij Sint-Jan tot zijn speciale beschermheilige had gekozen, aldus H. BÖRSTING en A. SCHRÖER, *Handbuch des Bistums Münster*, dl.I, Münster, 1946, blz. 278. A. SCHRÖER, *Die Kirche in Westfalen vor der Reformation*, dl.II, Münster, 1967, blz. 169, noot 5, vermeldde als patronen kortweg Onze-Lieve-Vrouw en Sint-Jan Evangelist.

Frederik van Arnsberg zou Godfried in zijn burcht Arnsberg hebben rondgeleid en hem met trots de sterke muren en het hele huisraad hebben getoond⁸⁸), terwijl Godfried daarvoor helemaal geen belangstelling toonde en vergeefs gehoopt had met zijn schoonvader een gesprek over diens zieleheil te kunnen voeren. Ook zou Godfried voor de vrijlating van de gevangenen hebben gepleit, maar Frederik kon door geen enkel argument worden overtuigd, noch door de beklagenswaardige toestand van de gevangenen, noch uit eerbied voor het hoog bezoek, noch ter wille van het groot kerkelijk feest⁸⁹). De oudste *Vita Godefridi* affirmeert dus tweemaal dat Godfried op 15 augustus te Arnsberg was en niet te Cappenberg. Ofwel zal men moeten veronderstellen dat hier 15 augustus 1123 werd bedoeld, maar dit zou dan betekenen dat de Arnsberger zelfs na de bisschoppelijke en keizerlijke bekrachtiging nog steeds hoopte het tij te doen keren, ofwel, en dat is waarschijnlijker, heeft de auteur van de oudste *Vita*, die inzake chronologie steeds zorgeloos tewerk gaat, zich van datum vergist.

Aangezien het vrijwel uitgesloten was van de bisschop van Münster een bekrachtigingsoorkonde los te maken voor een stichting die tegen zijn wil en buiten hem om was tot stand gekomen⁹⁰), kwam het er voor Godfried op aan de keizer op zijn hand te krijgen en aan hem bescherming te vragen. Daartoe was wel een partijwisseling nodig, want op 2 februari 1121 hadden de Cappenbergers tegen de keizergetrouwe burgers van Münster gestreden. Zij konden wel beroep doen op hun bloedverwantschap met Hendrik V, maar anderzijds was hun gevaarlijkste tegenstander, graaf Frederik van Arnsberg, sedert jaren een trouw aanhanger van de keizer.

Godfried besloot dan naar de keizer te gaan die zich in september 1122 te Worms bevond voor de onderhandelingen in verband met het investituurprobleem, die eindelijk zouden uitmonden in het Concordaat van Worms op 23 september 1122. In de *Vita Godefridi* wordt een reis van Godfried naar de keizer verhaald, die waarschijnlijk met deze tocht naar Worms mag worden geïdentificeerd⁹¹). Samen met zijn kapelaan

⁸⁸) Men kan zich afvragen of hier niet een reminiscentie heeft meegespeeld aan de bijbelpassage waarin de duivel aan Christus de rijken der wereld toonde, zie *Matt.* 4, 8; *Luk.* 4, 5.

⁸⁹) *Vita Godefridi...*, *MGH.*, *SS.*, 12, blz. 522; *AA.SS.*, dl.2 januari, blz. 133, nr.35.

⁹⁰) Daarover M. PETRY, *Die ältesten Urkunden...*, in *Archiv für Diplomatik*, 1973, XIX, blz. 58-59.

⁹¹) *Vita Godefridi...*, *MGH.*, *SS.*, 12, blz. 523-524; *AA.SS.*, dl.2 januari, blz. 134, nr.40. Redenen voor de identificatie zijn dat de tocht van Godfried naar de keizer in ieder geval

Eppo, die blijkbaar een jaar tevoren reeds (27 november 1121) samen met zijn heer de stichtingsoorkonde van Floreffe had ondertekend⁹²⁾ en later zelf zou intreden, ving hij de reis aan. Eppo deelde op dat ogenblik nog niet in de overtuiging van zijn heer en waagde het hem te doen opmerken dat hij wellicht door de keizer slecht zou ontvangen worden indien hij daar in armoedige kleding, met onopgesmukt haar en met een klein gevolg zou verschijnen. In tegenstelling tot Eppo's verwachtingen echter liet de keizer onmiddellijk zijn drukke bezigheden in de steek. Hij liep zijn bloedverwant met blijdschap tegemoet en ontving hem met alle eer⁹³⁾. De vreugde van Hendrik V is niet moeilijk te verklaren. Niet alleen mocht hij een bloedverwant opnieuw onder zijn vrienden tellen, maar op politiek vlak betekende deze stap dat Godfried de partij van de tegenstanders van de keizer verliet, waartoe de bisschop van Münster behoorde. Godfried van zijn kant kon enkel met de hulp van de Keulse aartsbisschop en de keizer de bisschop het hoofd bieden⁹⁴⁾.

Misschien heeft Norbert deze reis naar Worms samen met Godfried vanuit Cappenberg ondernomen. In ieder geval treedt hij in de oorkonde van Hendrik V voor Cappenberg op als degene aan wie Cappenberg wordt overgedragen en die de keizer gevraagd had de Cappenbergers vergiffenis te schenken⁹⁵⁾. Zijn aanwezigheid te Worms in september 1122, bij gelegenheid van de onderhandelingen over het Concordaat van Worms, mag dus waarschijnlijk worden genoemd⁹⁶⁾. Voor zover bekend is dit de eerste maal dat Norbert opnieuw aan het hof van Hendrik V is verschenen sedert zijn openlijke bekering omstreeks 1115. Niet alleen voor Godfried, ook voor Norbert was zijn verschijnen aan

na de brand van Münster moet vallen (2 februari 1121) en vóór Godfried te Cappenberg was ingetreden en dat de *Vita* vermeldt hoe Godfried verplicht was naar de keizer te gaan omdat het nut van de confraters dat vereiste. Deze uitdrukking betekent dus in feite dat zij een bekrachtigingsoorkonde nodig hadden.

⁹²⁾ Dit werd voor het eerst signaleerd door M. PETRY, *Die ältesten Urkunden...*, blz. 64, noot 111.

⁹³⁾ *Vita Godefridi...*, MGH., SS., 12, blz. 524; AA.SS., dl.2 januari, blz. 134, nr. 40.

⁹⁴⁾ Zie M. PETRY, *Die ältesten Urkunden...*, blz. 144.

⁹⁵⁾ Regest: *Lijst van oorkonden...*, in *Anal. Praem.*, 1975, LI, blz. 143, nr.8. De latere uitgave van M.P. van BUIJTENEN, *Langs de heiligenweg*, Amsterdam, 1977, blz. 143-144, bijlage XIII, is overgenomen uit R. WILMANS en F. PHILIPPI, *Die Kaiser-Urkunden der Provinz Westfalen*, dl.II, Münster, 1881, blz. 281, nr.214. Uitg. M.P. van BUIJTENEN, blz. 143: «...tradentes hoc venerabili fratri Norberto ...supradicto sacerdote pro eis intercedente regiam offensam ex animo condonamus...». De inhoud van deze keizerlijke oorkonde mag als historisch betrouwbaar worden beschouwd, zie M. PETRY, *Die ältesten Urkunden...*, blz. 58.

⁹⁶⁾ Aldus ook H. GRUNDMANN, *Der Cappenberger Barbarossakopf*, blz. 74.

het hof dus een spannend ogenblik. Ook voor hem was dit een wisseling van partij die hij waarschijnlijk als noodzakelijk heeft gezien. Cappenberg was, na Floreffe, de tweede stichting in het Roomse Rijk, zodat in ieder geval moest vermeden worden het hoogste wereldlijk gezag als tegenstander te hebben, vooral wanneer Norbert de bisschoppen van Luik en Münster geen medezeggenschap wilde toekennen.

Men kan vermoeden dat Eppo, de kapelaan van Godfried, in samenwerking met Norbert⁹⁷⁾, na de goede ontvangst door de keizer, de keizerlijke oorkonde hebben opgesteld, die wellicht door Eppo werd neergeschreven⁹⁸⁾. De inhoud van de oorkonde beantwoordt namelijk volledig aan Norberts wensen. De overdracht gebeurt, evenals in het geval van Prémontré en Floreffe aan Norbert zelf, diens ondergeschikte confraters en hun opvolgers in de kanonikale professie volgens de apostolische voorschriften. De keizerlijke bescherming wordt aan Cappenberg verzekerd⁹⁹⁾ en op aanvraag van de Cappenbergse broers zal geen enkele bisschop¹⁰⁰⁾ of toekomstige prelaat van het klooster de macht hebben iets aan de regel of de levenswijze te veranderen of die te verzachten. De kloostervoogd zal door de confraters eensgezind worden verkozen. Tenslotte wordt nog aan alle gelovigen bekend gemaakt dat Godfried en diens broer, door tussenkomst ten hunnen voordele van de voornoemde priester¹⁰¹⁾, vergiffenis krijgen voor de belediging aan de

⁹⁷⁾ M.P. van BUIJTENEN, *Langs de heiligenweg*, Amsterdam, 1977, blz. 102, vermoedt dat Norbert «letterlijk» de hand heeft gehad in de redactie van de oorspronkelijke versie van de keizerlijke oorkonde. Zijn ideeën zijn er zeker in terug te vinden, doch de stijl is wel verschillend van de twee uiterst beknopte Maagdenburgse oorkonden die we van hem bezitten.

⁹⁸⁾ H. GRUNDMANN, *Der Cappenberger Barbarossakopf*, blz. 74, noot 14a, meent Eppos hand te herkennen in de Cappenbergse oorkonde van 1139 en in een oorkonde van Otto van Cappenberg van na 1127, die een zeer gelijkend geschrift vertonen met de keizerlijke oorkonde van 1122.

⁹⁹⁾ Dit was het voornaamste doel van Godfried en Norbert, doch het betekende tevens een vleierij voor de keizer. Dat Hendrik V zou geaarzeld hebben zulke ongewone bescherming en een bekrachtiging van een kloosterregel toe te staan, zoals M. PETRY, *Die ältesten Urkunden...*, blz. 58, vermoedt, lijkt niet zo zeker. Wellicht voelde hij zich eerder vereerd door deze erkenning, juist op het ogenblik dat hij door het Concordaat van Worms van de kerkelijke symbolen van ring en staf moest afstand doen.

¹⁰⁰⁾ Deze bepaling lijkt inderdaad gericht tegen bisschop Diederik II van Münster, zoals M. PETRY, *Die ältesten Urkunden...*, blz. 59, sterk beklemtoonde.

¹⁰¹⁾ Uitg. M.P. van BUIJTENEN, blz. 143: «...supradicto sacerdote pro eis intercedente...». Het feit dat Norbert hier enkel priester wordt genoemd — misschien zelfs zichzelf zo noemt — wijst er nogmaals op dat hij juridisch gezien geen overste was van Prémontré, Floreffe of Cappenberg, ondanks zijn onbetwist leiderschap over alle stichtingen. Dit onderscheid wordt in de literatuur steeds opnieuw verwaarloosd.

keizer (*offensa regia*). Deze belediging bestond ongetwijfeld in hun partijkeuze voor de tegenstanders van Hendrik V bij gelegenheid van de strijd om Münster in januari-februari 1121¹⁰²). De Cappenbergers krijgen ook hun gijzelaars terug. In geen enkele andere bron worden deze gijzelaars vermeld, zodat men zal moeten aannemen dat de Cappenbergers tussen begin 1121 en eind 1122 een gevecht tegen Hendrik V hadden verloren, of — en dat lijkt waarschijnlijker — dat zij vóór september 1122 reeds toenadering tot de keizer hadden gezocht en daarbij uit eigen beweging gijzelaars hadden aangeboden. De tussenkomst van Norbert ten hunnen voordele bij de keizer, kan dan ook desnoods vóór september 1122 vallen, hoewel dat niet blijkt uit de oorkonde die hier in de tegenwoordige tijd is gesteld.

De getuigenlijst van deze oorkonde is in verscheidene opzichten belangrijk. Behalve vijf personen zijn de getuigen dezelfde als in het Concordaat van Worms dat blijkbaar op dezelfde dag werd gegeven¹⁰³). Frederik I van Keulen, die reeds in 1120 met de keizer was verzoend¹⁰⁴), is hier getuige, evenals bisschop Hartwich van Regensburg (1106-1126) en diens broer markgraaf Engelbert II van Karinthië, die Norbert nogmaals op zijn Romereis van 1125-1126 zal ontmoeten¹⁰⁵).

Na de getuigenlijst volgt, tamelijk onverwacht, nog een algemene bekrachtiging van de bezittingen van Cappenberg en vijf dorpen worden met name opgesomd. Wellicht vond men de vermelding in het begin van de oorkonde van vier hoven (*curiae*), gelegen in de onmiddellijke omgeving van Cappenberg, te onvolledig. Misschien komt deze toevoeging dan ook van Eppo, die de verderaf gelegen goederen van Cappenberg allicht beter kende dan Norbert.

De overgeleverde datum bestaat uit het jaartal 1123, dat men beschouwt als het jaar van de overhandiging¹⁰⁶), en het indictiegetal 13,

¹⁰²) Deze interpretatie van H. GRUNDMANN, *Der Cappenberger Barbarossakopf*, blz. 20-21, lijkt vrijwel zeker.

¹⁰³) Dit werd reeds gesignaleerd door K.F. STUMPF-BRENTANO, *Die Kaiserurkunden des X., XI. und XII. Jahrhunderts...*, Innsbruck, 1865-1883, blz. 270, nr. 3182.

¹⁰⁴) E. WISPLINGHOFF, *Friedrich I., Erzbischof von Köln*, Bonn, 1951, blz. 55; M. PETRY, *Die ältesten Urkunden...*, blz. 59 en noot 99.

¹⁰⁵) W.M. GRAUWEN, *Norbertus, aartsbisschop van Maagdenburg, (1126-1134)*, Brussel, 1978, blz. 66. Engelbert II was de vader van Mathildis, de latere echtgenote van Theobald van Champagne. Norbert voerde de onderhandelingen voor dat huwelijk.

¹⁰⁶) Aldus M. PETRY, *Die ältesten Urkunden...*, blz. 56.

dat onjuist is¹⁰⁷). Een vervalser, die tachtig jaar na de feiten zou hebben gewerkt¹⁰⁸), schreef er echter achteraan: «te Lobwisen, toen de keizer de ring en de staf aan de Kerk teruggaf»¹⁰⁹). Deze latere toevoeging, samen met de grotendeels identieke getuigenlijst, heeft tot het besluit geleid dat deze oorkonde voor Cappenberg vrijwel gelijktijdig moet zijn gegeven met het beroemde Concordaat van Worms van 23 september 1122.

Voor Norberts biografie bevat deze keizerlijke oorkonde opmerkelijke gegevens. Niet alleen toont zij hem in volle diplomatische activiteit rond de stichting van Cappenberg, maar bovendien verschijnt hij hier, in 1122, onverwacht als iemand die, ondanks het feit dat hij zich slechts gewoon priester kan noemen, over voldoende invloed beschikte aan het hof van Hendrik V om deze laatste met zijn hoogedele familieleden van Cappenberg te verzoenen¹¹⁰). In zijn jeugd had Norbert geleerd hoe hij zich in hofkringen diende te gedragen en hij zag er blijkbaar niet tegen op daarin terug te keren telkens wanneer de omstandigheden dat vereisten. De omkeer in zijn levenswijze van omstreeks 1115 zal men dan ook niet, zoals de hagiografische bronnen dat doen, als een openlijke en definitieve breuk met de keizer mogen voorstellen.

Ondanks de keizerlijke beschermingsoorkonde bleef Frederik van Arnsberg een gevaar voor Norbert en voor Cappenberg tot aan zijn dood, die waarschijnlijk op 11 februari 1124 plaatsvond¹¹¹). De

¹⁰⁷) Het indictiegetal van 1122 (vóór 1 september) is 15, voor 1123 is het 1. Indictie 13 geldt voor 1120 (vóór 1 september).

¹⁰⁸) Zie M. PETRY, *Die ältesten Urkunden...*, blz. 143.

¹⁰⁹) Uitg. M.P. van BUIJTENEN, blz. 144: «Apud Lobwisen. Quando domnus imperator annulum et baculum ecclesiae remisit.» Zie over Lobwisen, H.-J. STUELLEIN, *Das Itinerar Heinrichs V. in Deutschland*, München, 1971, blz. 95, noot 15.

¹¹⁰) Uit deze vaststelling meent W. KOHL, *Die frühen Prämonstratenserklöster Nordwestdeutschlands im Spannungsfeld der großen Familien*, in *Institutionen, Kultur und Gesellschaft im Mittelalter. Festschrift J.Fleckenstein*, Sigmaringen, 1984, blz. 398, te mogen besluiten dat Norbert ook tot een «grote» familie moet hebben behoord. Hierbij wordt echter vergeten dat niet alleen de edele afkomst in die tijd voldoende invloed verleende bij de groten der aarde, maar ook en vooral de religieuze faam van een persoonlijkheid. Bernard van Clairvaux was ook slechts van lagere adel, maar zijn invloed was groter dan die van pausen en keizers.

¹¹¹) Daarover G. NIEMEYER, *Die Vitae...*, blz. 444-446, en J. PRINZ, *Der Zerfall Engerns und die Schlacht am Welfesholz (1115)*, in *Ostwestfälisch-Weserländische Forschungen*, Münster, 1970, blz. 105, noot 239. Frederik werd begraven in de parochiekerk van Wedinghausen, die in 1173 premonstratensisch zou worden, A.K.HÖMBERG, *Zum geschichtlichen Werden des Landes Westfalen*, in *Handbuch der historischen Stätten Deutschlands*, dl.III, *Nordrhein-Westfalen*, Stuttgart, 1963, blz. 640; G. NIEMEYER, *Die Vitae...*, blz. 445.

hagiografen schilderen zijn levenseinde in de zwartste kleuren als een wraak van God. Volgens de *Vitae Norberti* zouden onder de maaltijd zijn buikspieren het hebben begeven en zou hij middendoor gebroken zijn¹¹²). Norberts biograaf heeft graaf Frederik hier duidelijk met Judas willen vergelijken door dezelfde uitdrukking op hem toe te passen¹¹³). Volgens de *Vita Godefridi* stierf de vrouw die hem gedurende zijn laatste levensdagen moest verzorgen zelf kort nadien¹¹⁴). Beide verhalen zijn wellicht overeen te brengen. In feite kan Frederik aan een besmettelijke ingewandsziekte hebben geleden die bij gelegenheid van een maaltijd tot uitbarsting kwam doch waaraan hij pas enkele dagen later overleed. Frederik zou blijvend geweigerd hebben ook maar één enkele gevangene vrij te laten en van degenen die na zijn dood vrijkwamen zouden velen slechts kort hun gevangenschap hebben overleefd¹¹⁵). Objectiever en meer kenmerkend voor de faam van graaf Frederik is het bericht uit een andere bron die aanstipt dat onmiddellijk na zijn dood de boeren de Wevelsburg bij Paderborn, die zij een jaar tevoren hadden moeten bouwen, verwoestten en dat een andere van Frederiks burchten, Rietberg, op bevel van hertog Lotharius werd gesloopt¹¹⁶).

Evenals over Thomas van Marle zijn de bronnen over Frederik van Arnsberg eensgezind negatief. Weliswaar zijn al deze bronnen van kerkelijke oorsprong en men kan hun beoordeling overdreven vinden¹¹⁷). Toch zal men moeilijk kunnen ontkennen dat Frederik zijn

¹¹²) *Vita Norberti A*, blz. 689: «Nam cum in prandio sederet, dirupto ventris torace, medius crepuit, et fecit malicie finem simul et vite.» Deze tussenzin vindt men ook in 10 hss. van de *Vita B*, terwijl hij in 12 andere niet voorkomt.

¹¹³) *Hand.* 1, 18: «...et suspensus crepuit medius...». Dezelfde hagiografische methode wordt door Guibert van Nogent toegepast op een simonistische bisschopskandidaat, zie E.-R. LABANDE, *Guibert de Nogent. Autobiographie*, Parijs, 1981, blz. 282: «...mox crepuit, et ad medium usque chori foedi humoris exuberantia fluxit.»

¹¹⁴) *Vita Godefridi...*, MGH., SS., 12, blz. 522; AA.SS., dl.2 januari, blz. 133, nr. 36.

¹¹⁵) *Ibidem*, blz. 522. Gelijkaardige beschuldigingen vindt men ook aan het adres van Thomas van Marle, zie E.-R. LABANDE, *Guibert de Nogent. Autobiographie*, Parijs, 1981, blz. 364 en 404. Ook Thomas wordt «bellicosus» genoemd in *Gisleberti chronicon Hanoniense*, MGH., SS., 21, blz. 506. Beiden worden beschreven met de gebruikelijke uitdrukkingen voor de roofridders.

¹¹⁶) *Annalista Saxo*, MGH., SS., 6, blz. 761. Daarover H. ROTHERT, *Westfälische Geschichte*, Gütersloh, 1949, blz. 125 (over Rietberg).

¹¹⁷) Aldus J. PRINZ, *Der Zerfall Engerns und die Schlacht am Welfesholz (1115)*, in *Ostwestländisch-Weserländische Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde*, Münster, 1970, blz. 105, en M.P. van BUIJTENEN, *Langs de heiligenweg*, Amsterdam, 1977, blz. 100, noot 2.

bijnaam «de strijdbare» (*bellicosus*) niet gestolen had en dat hij zich, zoals veel anderen, gedroeg als een ruw en brutaal ridder wiens leven enkel gericht was op macht en rijkdom.

Uit de verwarde bronnen omtrent Frederik van Arnsberg en Cappenberg ontstonden een aantal legenden, die een eeuwenlang leven kenden. Men verhaalde dat Norbert door hem op de Wevelsburg werd gevangen gehouden tot 1124¹¹⁸). Daar zou een donkere kelder nog in 1888 de naam van «Norbertsloch» hebben gedragen. Men geloofde dat Norbert daarin had gevangen gezeten tot zijn dood¹¹⁹), of tot Frederiks dood¹²⁰). Dit verhaal werd steeds opnieuw afgeschreven uit de literatuur over Norbert, hoewel geen enkele twaalfde-eeuwse bron van een gevangenschap bij Frederik van Arnsberg melding maakt.

Na Frederiks dood kon Godfried nog steeds niet in zijn stichting intreden, want hoogstwaarschijnlijk heeft zijn echtgenote zich op dat ogenblik uit het klooster laten ontvoeren om de erfenis van haar vader te kunnen in bezit nemen¹²¹). Volgens het kerkelijk recht moest ook Godfried het huwelijksleven hernemen indien zijn echtgenote het klooster verliet. Hij was dus gedwongen op te treden tegen de ontvoerder, zoniet zou hij zelf zijn kloosterideaal niet kunnen verwezenlijken¹²²).

Volgens de hagiografische bronnen trok hij ongewapend zijn tegenstander tegemoet en bood zich vrijwillig aan voor het martelaarschap¹²³). Hierdoor zou de ontvoerder zozeer zijn geschokt dat Godfried zijn echtgenote zonder slag of stoot kon meenemen¹²⁴). Dit

¹¹⁸) Aldus nog E. PODLECH, *Die wichtigen Stifte, Abteien und Klöster in der alten Erzdiözese Köln*, Breslau, 1912, blz. 183, en M. HEIMBUCHER, *Die Orden und Kongregationen der katholischen Kirche*, dl.I, München, 1965 (3de uitg.), blz. 435. Over deze legenden ook G. NIEMEYER, *Die Vitae...*, blz. 445-446.

¹¹⁹) Aldus A. von HAEFTEN, *Überblick über die Niederrheinisch-Westfälische Territorial-Geschichte bis zum Anfänge des 15. Jahrhunderts*, in *Zeitschrift des Bergischen Geschichtsvereins*, 1866, III, blz. 236.

¹²⁰) J.S. SEIBERTZ, *Diplomatische Familiengeschichte der alten Grafen von Westfalen*, Arnsberg, 1845, blz. 96; K. SCHORN, *Eiflia sacra*, dl.I, Bonn, 1888, blz. 81; K. FEAUX DE LACROIX, *Geschichte Arnsbergs*, Arnsberg, 1895, blz. 18.

¹²¹) G. NIEMEYER, *Die Vitae...*, blz. 446.

¹²²) G. NIEMEYER, *Die Vitae...*, blz. 446, noot 15.

¹²³) Zie over het hagiografisch thema van het verlangen naar het martelaarschap in de *Vita Godefridi...*, *MGH.*, SS., 12, blz. 519; *AA.SS.*, dl.2 januari, blz. 131, nr. 21: «Numquid ergo hunc virum Christi martyrem non dixerim...»; evenzo *MGH.*, SS., 12, blz. 524; *AA.SS.*, blz. 134, nr. 43: «...martyrium indubitanter atque alacriter expectarent.» Zie over dit thema verder noot 64.

¹²⁴) *Vita Godefridi...*, *MGH.*, SS., 12, blz. 519; *AA.SS.*, dl.2 januari, blz. 131, nr. 21. In de jongere *Vita*, *AA.SS.*, *ibidem*, blz. 140, nr. 13; uitg. F.W. ROTH, in *Romanische*

verhaal komt enigszins onwezenlijk over, hoewel de drang naar het martelaarschap in de twaalfde eeuw zeker meer was dan een louter hagiografische gemeenplaats. Samenhangend met het sterke verlangen naar de hemel dat in de *Godfried-Vitae* en in vele andere bronnen voortdurend terugkeert¹²⁵), zochten vele tijdgenoten naar de zekerste weg naar het eeuwig geluk. Volgens hun overtuiging stonden slechts twee veilige wegen open, nl. ofwel het martelaarschap, bijvoorbeeld door op kruistocht te gaan, ofwel de totale onthechting in het klooster. In dit perspectief wordt een dergelijk gebaar van Godfried begrijpelijk¹²⁶), doch de reactie van de ontvoerder blijft moeilijker aanvaardbaar. Evenals zijn leermeester Norbert wordt Godfried voortdurend getekend als de kampioen van de geweldloosheid. Dit begrip werd toentertijd weliswaar nog niet gebruikt, maar men drukte grotendeels dezelfde gedachteninhoud uit door het woord «godsvrede».

Nadat hij zijn echtgenote Jutta aan de ontvoerder had ontrukkt, kreeg Godfried weer met andere problemen te kampen. Geruchten deden de ronde dat hij zijn idealen had opgegeven en het huwelijksleven hernoemen had. Een zekere Eucruvinus¹²⁷) uit het Maasland zou zelfs naar Cappenberg zijn getrokken om zijn broer Hendrik terug te halen aangezien hij gehoord had dat Godfried de kloosterlingen zou uitdrijven¹²⁸).

Pas na ten minste drie jaar strijd vol wisselvalligheden, nl. van 1121 tot 1124, kon Godfried zelf in het klooster treden. Hij moge dan al geen

Forschungen, 1891, VI, blz. 439, kap. 5. H. GRUNDMANN, *Der Cappenberger Barbarossakopf*, blz. 24, noot 25, verhaalt deze episode zoals de bronnen en schijnt er dus zonder meer geloof aan te hechten.

¹²⁵) *Vita Godefridi...*, MGH., SS., 12, blz. 525, nr. 10; AA.SS., dl.2 januari, blz. 135, nr. 47: «...vir sanctus...ad Christum transeundi flagrabat desiderio...Nam et frequenter...quemadmodum in exequiis mortuorum membra componi solent, manus et brachia sua composuit supinus, dicens clamore intimo gemituque vehementissimo: O si veniat hora illa nostri transitus!...». Evenzo in de jongere *Vita*, uitg. F.W. ROTH, in *Romanische Forschungen*, 1891, VI, blz. 438: «Sic vir Dei pro Christo mori summum gaudium estimavit.» en *ibidem*, blz. 441, kap. 11, zoals Sint-Paulus (*Filip.* 1, 23): «Quomodo cupiebat dissolvi et esse cum Christo.»

¹²⁶) Het ligt trouwens ook in de lijn van de geweldloosheid, die eveneens in het «propositum» van Norbert tot uiting komt, zie noot 54.

¹²⁷) Deze naam is blijkbaar al even zeldzaam als die van Tanchelm. Hij komt niet voor in E. FÖRSTEMANN, *Altdeutsches Namenbuch*, dl.I, *Personennamen*, Bonn, 1900, noch in J. van der SCHAAAR, *Voornamen*, Utrecht, Antwerpen, 1984.

¹²⁸) *Vita Godefridi...*, MGH., SS., 12, blz. 521, kap. 7; AA.SS., dl.2 januari, blz. 132, nr. 32. Deze episode wordt slechts in één zin samengevat in de jongere *Vita*, AA.SS., *ibidem*, blz. 140, nr. 13; uitg. F.W. ROTH, in *Romanische Forschungen*, 1891, VI, blz. 439, kap. 5.

strijdbare ridder zijn geweest zoals zijn schoonvader, toch heeft hij gedurende drie jaar een bewonderenswaardige beginselvastheid aan de dag gelegd en met volgehouden wilskracht alle moeilijkheden overwonnen. Zijn intrede moet tussen de zomer van 1124 en het begin van 1125 worden geplaatst¹²⁹).

De eerste maanden van zijn kloosterleven verbleef Godfried te Cappenberg, wellicht als lekebroeder, hoewel hij als stichter ongetwijfeld een groot gezag genoot. Gedurende deze periode bouwde hij waarschijnlijk het armenhospitaal en hij zou zich met de nederigste opdrachten, zoals het reinigen der toiletten, hebben beziggehouden¹³⁰). Hij weigerde nog verder de titel van graaf te dragen¹³¹). Dit laatste bericht komt overeen met de beschrijving van absolute nivellering van de standen die Herman Judaeus in 1127-1128 van Cappenberg gaf¹³²).

In de herfst van 1125 heeft Norbert de beide Cappenbergse broers bevolen naar Prémontré te gaan om daar een vormingstijd door te maken¹³³). Hij wenste ongetwijfeld dat zij niet in de status van lekebroeders zouden blijven, doch de wijdingen zouden ontvangen om zo een leidende functie binnen de orde te kunnen vervullen. Voor Godfried zou Norbert ooit hebben gedroomd dat hij hem later als prediker zou opvolgen. De *Vita Godefridi* schrijft aan Norbert in dat verband een dichterlijke vergelijking toe, ontleend aan de klopjacht op herten. Wanneer een hert wordt opgejaagd en het begint moe te worden, dan tracht het een ander zijn rol te doen overnemen. Zo zou Godfried Norbert dienen op te volgen wanneer deze door zijn rondtrekkende prediking zijn krachten voelde afnemen¹³⁴). Voor de prediking was echter én de wijding én de zending nodig. Norbert wist dat maar al te goed sedert de gebeurtenissen te Fritzlar. Vandaar dat hij ertoe besloot de Cappenbergers naar Prémontré te zenden. Zij moesten zoals Abra-

¹²⁹) Aldus G. NIEMEYER, *Die Vitae...*, blz. 446.

¹³⁰) Hetzelfde wordt gezegd van Stefaan van Obazine in diens *Vita*, uitg. J.D. MANSI, Lucca, 1761, blz. 155, nr. XX; uitg. *AA.SS.*, dl.1 maart (8 maart), blz. 802C, nr. 9. Deze *Vita* vertoont veel gelijkenissen met die van Norbert en Godfried.

¹³¹) *Vita Godefridi...*, *MGH.*, *SS.*, 12, blz. 525, nr. 10; *AA.SS.*, dl.2 januari, blz. 135, nr. 48.

¹³²) Daarover verder meer.

¹³³) *Vita Godefridi...*, *MGH.*, *SS.*, 12, blz. 525, nr. 10; *AA.SS.*, dl.2 januari, blz. 135, nr. 48.

¹³⁴) *Vita Godefridi...*, *MGH.*, *SS.*, 12, blz. 520, nr. 5; *AA.SS.*, dl.2 januari, blz. 131, nr. 26. Evenzo in de jongere *Vita*, *AA.SS.*, *ibidem*, blz. 141, nr. 17; uitg. F.W. ROTH, in *Romanische Forschungen*, 1891, VI, blz. 440, kap. 8.

ham, hun land en volk en vaderhuis verlaten om zich naar de vreemde te begeven. In de *Vita Godefridi* wordt deze opdracht, door Norbert gegeven, inderdaad als een zwaar offer voor de Cappenbergers voorgesteld, als een bewijs van uiterste gehoorzaamheid en onthechting¹³⁵). Dit feit toont aan hoe Norbert, zelfs tegenover volgelingen uit de hoogste adel, een onbetwistbaar leiderschap uitoefende.

Te Prémontré werden de beide Cappenbergse broers tot acoliet gewijd¹³⁶). Van een eigenlijk noviciaat of een religieuze vorming wordt geen melding gemaakt. Enkel wordt nog gezegd dat Godfried daar voor velen een steun was door zijn engelachtige levenswijze, maar dat klinkt erg vaag en hagiografisch. Vanzelfsprekend wist de Cappenbergse auteur van de *Vita Godefridi* ook niet meer te vertellen over dat éne jaar dat Godfried te Prémontré had doorgebracht.

Na één jaar immers werd Godfried door Norbert naar Maagdenburg geroepen¹³⁷). Dit gebeurde waarschijnlijk in de herfst van 1126¹³⁸). Het waarom van deze beslissing blijft verborgen. Wenste Norbert zelf zich met Godfrieds vorming bezig te houden? Had hij hem nodig voor diplomatische opdrachten, of wenste hij door Godfrieds aanwezigheid zijn hofhouding meer luister bij te zetten? Doch ook andere redenen blijven evengoed mogelijk. We zagen reeds vroeger hoe Norbert zich te Maagdenburg als vreemdeling in een erg moeilijke positie bevond¹³⁹), zodat hij meer dan ooit de steun van een goede vriend kon gebruiken. De aanwezigheid van een hoogadellijk persoon onder zijn volgelingen kon zijn gezag tegenover de Maagdenburgers merkkelijk verhogen. Voor

¹³⁵) *Vita Godefridi...*, MGH., SS., 12, blz. 525, nr. 10; AA.SS., dl.2 januari, blz. 135, nr. 48. In de jongere *Vita*, *ibidem*, blz. 141, nr. 19; uitg. F.W. ROTH, in *Romanische Forschungen*, 1891, VI, blz. 441, kap. 10. Bij deze gelegenheid wordt uiteraard de bekende tekst aangehaald van Gen. 12, 1, zoals zo vaak in verband met pelgrimstochten, bedevaarten en kruistochten, zie daarover W.M. GRAUWEN, *De godsdienstigheid in de 12de eeuw*, in *Brabant in de twaalfde eeuw: een renaissance?*, Brussel, 1987, blz. 45.

¹³⁶) *Vita Godefridi...*, MGH., SS., 12, blz. 525, nr. 10; AA.SS., dl.2 januari, blz. 135, nr. 48. In de jongere *Vita*, *ibidem*, blz. 141, nr. 19; uitg. F.W. ROTH, in *Romanische Forschungen*, 1891, VI, blz. 441, kap. 10.

¹³⁷) *Vita Godefridi...*, MGH., SS., 12, blz. 525, nr. 10; AA.SS., dl.2 januari, blz. 135, nr. 49: «Post annum vero revocatus ad patrem Norbertum, iam archiepiscopum Magdeburgensem...». Ook in de jongere *Vita*, AA.SS., dl.2 januari, blz. 141, nr. 19; uitg. F.W. ROTH, in *Romanische Forschungen*, 1891, VI, blz. 441-442, kap. 12.

¹³⁸) Aldus ook de berekening van G. NIEMEYER, *Die Vitae...*, blz. 446, die aanvaardbaar lijkt.

¹³⁹) W.M. GRAUWEN, *Norbert, aartsbisschop van Maagdenburg, (1126-1134)*, Brussel, 1978, blz. 293-296.

Godfried echter betekende het verblijf te Maagdenburg een zware beproeving. Zijn levensdoel was het zich terug te trekken uit de wereld. Meermaals wordt in zijn *Vita* gezegd dat hij steeds het gewoel der wereld slecht had verdragen¹⁴⁰⁾ en zelfs verlangde te sterven¹⁴¹⁾. De auteur van de *Vita Godefridi* meldt dan ook in krasse bewoordingen dat Godfried de wereldse praal of het lawaai van Norbert moeilijk kon aanzien. Hiermee wilde de hagiograaf zeker geen kritiek leveren op Norbert, die overal in de *Vita Godefridi* veel lof oogst, maar hij stelt wel scherp beide persoonlijkheden tegenover elkaar. Norbert verschijnt hier als de dynamische, actieve persoonlijkheid tegenover de wereldvreemde, contemplatieve en bloedloze Godfried, die op dat ogenblik hoogstwaarschijnlijk reeds door ziekte was aangetast¹⁴²⁾. Norberts hofhouding als aartsbisschop hoeft daarom niet uitzonderlijk werelds of lawaaiërig geweest te zijn, maar voor de zieke Godfried, die zojuist een jaar in streng stilzwijgen in het afgelegen Prémontré had doorgebracht, was het allemaal teveel.

Godfrieds ziekte was wellicht eerder van psychologische dan van fysische oorsprong. Jarenlang had hij zware psychologische problemen te verwerken gekregen. Als oudste zoon had hij op jonge leeftijd de verantwoordelijkheid gedragen voor de familie en het uitgestrekt bezit. Zijn huwelijk, waarschijnlijk uit politieke overwegingen gesloten¹⁴³⁾, was kinderloos gebleven en zijn echtgenote, Jutta, schijnt nooit van harte de idealen van haar man te hebben gedeeld¹⁴⁴⁾. Gevoelig van natuur, leed Godfried aan schuldcomplexen omtrent de uitoefening van zijn functie als graaf en hij voelde zich verantwoordelijk voor zijn plunderende soldaten. Vooral de brand van Münster op 2 februari

¹⁴⁰⁾ *Vita Godefridi...*, MGH., SS., 12, blz. 522, nr. 7; AA.SS., dl.2 januari, blz. 133, nr. 37: «Semper enim seculi tumultus molestissime ferebat, paradisum aestimans claustrale silentium, et dilectae sibi solitudinis quietem omnibus Croesi superponens divitiis.» Deze uitspraak klinkt op zichzelf bijzonder hagiografisch, doch in het geval van Godfried lijkt ze wel aanvaardbaar.

¹⁴¹⁾ Zie noot 125.

¹⁴²⁾ *Vita Godefridi...*, MGH., SS., 12, blz. 525, nr. 10: «...lenta coepit pulsari aegritudine... Cum languoris molestia per dies ingravesceret...».

¹⁴³⁾ Op het ogenblik van zijn huwelijk, waarvan de datum niet precies vaststaat, volgde Godfried nog voluit de ridderlijke loopbaan, vandaar dat zijn hagiograaf hem dan ook als de degelijke ridder beschrijft, MGH., SS., 12, blz. 515: «...militiae quidem exercitio strenuus...».

¹⁴⁴⁾ Zie H. GRUNDMANN, *Der Cappenberger Barbarossakopf*, blz. 24, noot 25; G. NIEMEYER, *Die Vitae...*, blz. 446-447; M.P. van BUIJTENEN, *Langs de heiligenweg*, Amsterdam, 1977, blz. 105.

1121, waarvoor hij zich schuldig achtte, woog op zijn geweten. Toen hij dan het besluit genomen had de wereld te verlaten, kwamen steeds weer nieuwe problemen opduiken. Hij moest optornen tegen de weerstand van heel zijn omgeving, zijn echtgenote, zijn broer Otto, zijn schoonvader, zijn ministerialen, de bisschop van Münster. Enkel Norbert steunde hem en wist zijn ideaal levendig te houden. Men zal dan ook best aannemen dat Norbert tussen 1122 en 1124 langere tijd te Cappenberg heeft verbleven¹⁴⁵), want Godfried had zijn raad en aanmoediging broodnodig.

Toch zal men Godfried van Cappenberg geen gebrek aan wilskracht kunnen verwijten. Met een bewonderenswaardige vasthoudendheid is hij erin geslaagd uiteindelijk alle hinderpalen te overwinnen. Het overreden van Jutta en Otto om in het klooster te treden kan ook gedeeltelijk aan Norbert toe te schrijven zijn, maar Godfried heeft in ieder geval zelf zijn ontvoerde echtgenote moeten terughalen¹⁴⁶) en de weerstand en spot van zijn omgeving moeten verdragen. Na al deze problemen lijkt Godfrieds intrede op een vlucht uit de wereld in de stilte en de contemplatie. Doch daarna volgden nog andere offers. In de eerste plaats de totale onthechting die Norbert eiste door de beide Cappenbergers uit hun stichting weg te halen en naar een vreemd land te zenden. Vervolgens, één jaar later, door Godfried te Maagdenburg terug te plaatsen in het milieu dat hij steeds had willen ontvluchten. Dit laatste vooral lijkt een psychologische fout van Norbert geweest te zijn, maar in de twaalfde eeuw en nog veel eeuwen later zag men dat anders. Het breken van de eigen wil leek dan een goede opvoeding, ook al werd vaak tegelijk de hele persoon gebroken.

De reden van Godfrieds vertrek uit Maagdenburg zal dan ook in de eerste plaats zijn psycho-somatische ziekte geweest zijn, waardoor hij zich in dat actieve milieu niet meer thuis voelde. Toch lijkt de *Vita Godefridi* tevens een meningsverschil omtrent het kloosterleven tussen Norbert en Godfried te insinueren. De standpunten kunnen worden omschreven als een wereldgerichte actie bij Norbert tegenover een wereldvluchtende contemplatie bij Godfried. Daarnaast schijnt God-

¹⁴⁵) Volgens H. GRUNDMANN, *Adelsbekehrungen im Hochmittelalter. Conversi et nutriti im Kloster*, eerst verschenen in *Adel und Kirche. Gerd Tellenbach zum 65. Geburtstag...*, uitg. J. FLECKENSTEIN en K. SCHMID, Freiburg, Basel, Wenen, 1968, blz. 325-345, zie blz. 340, daarna in *Ausgewählte Aufsätze*, dl.I, blz. 143, leefden Norbert en Godfried meer dan een jaar lang samen te Cappenberg, doch bewijzen daarvoor zijn niet voorhanden.

¹⁴⁶) Daarover H. GRUNDMANN, *Der Cappenberger Barbarossakopf*, blz. 24, noot 25.

fried, die tenslotte een jonge bekeerling was, bezwaren gemaakt te hebben tegen een teveel aan wereldse praal, een verloochening van de extreme armoede, die hij meende vast te stellen in de hofhouding van de aartsbisschop. In hoeverre dat verwijt terecht werd gemaakt, kan onmogelijk worden beoordeeld. Norberts levenswijze als aartsbisschop bleef totaal onbekend, doch men mag veronderstellen dat hij zich tot op zekere hoogte diende aan te passen aan de gewoonten en gebruiken van de andere rijksvorsten¹⁴⁷). Anderzijds kan Godfried, die zopas consequent van alle bezit en eer afstand had gedaan, best een al te extreem standpunt inzake armoede en onthechting hebben ingenomen. Zijn opvattingen schijnen dicht bij een totale afwijzing van het leven en bij de zelfvernietiging te liggen.

Onwillekeurig denkt men bij dit meningsverschil terug aan de jonge bekeerling Norbert, die in 1115 eveneens het gebrek aan extremisme van zijn Xantense collega's gispte en in 1119 nog drie volgelingen verloor te Valencijn wegens een overdreven boete, die toen eveneens sterk op zelfvernietiging begon te gelijken. Zeven jaar later krijgt hij nu dezelfde verwijten te horen van een jonge volgeling. In zoverre kan men hier spreken van een generatieconflict, hoewel het leeftijdsverschil tussen Godfried en Norbert slechts een vijftiental jaar bedroeg¹⁴⁸).

Voor Godfried was de ontgoocheling, die hij in Norbert opliep, wellicht psychologisch de druppel die de emmer deed overlopen. Vijf jaar lang had hij heel zijn handel en wandel op Norbert afgestemd, tegen alles en iedereen in diens raad gevolgd, en nu meende hij tot de slotsom te moeten komen dat hij zich in zijn vereerde leermeester had vergist. Uit vele details blijkt dat Norbert een fascinerende invloed op de mensen uitoefende en de vijftwintigjarige Godfried was één van degenen die onder zijn betovering kwamen. Daaruit ontstond wellicht een idealisering van Norbert, de sterke persoonlijkheid die nooit twijfelde, door de onzekere Godfried die steeds een vaderfiguur had moeten missen. Te Maagdenburg in de herfst van 1126 kwam voor Godfried de grote ontzuivering. Voor het eerst moest hij tot het besluit komen dat

¹⁴⁷) Godfried zelf was aan deze aanpassing nog niet toe, zoals blijkt uit zijn reis naar de keizer te Worms in september 1122, toen hij weigerde zich te conformeren aan de bestaande gewoonten inzake de omvang van zijn gevolg, zijn kledij en zijn haartooi.

¹⁴⁸) Gerekend met een geboortedatum van Norbert tussen 1080 en 1085 en van Godfried in 1097, komt men tot een maximum van 17 en een minimum van 12 jaar leeftijdsverschil. Op te merken valt wel dat de datum 1097 niet volledig vaststaat, de *Vita Godefridi...*, MGH., SS., 12, blz. 526, spreekt immers over «aetatis suae ferme 30» bij zijn overlijden, wat zowel «bijna» als «ongeveer» 30 kan betekenen.

zijn geestelijke vader niet volmaakt was. Het korte leven van Godfried zat boordevol droom en idealisme, die voortdurend werden stukgeslagen op de keiharde werkelijkheid.

Of de meningsverschillen met Norbert tot een discussie hebben geleid, blijft een onopgeloste vraag. Het is best mogelijk dat Godfried enkel gevraagd heeft uit Maagdenburg te mogen vertrekken en dat Norbert daarmee heeft ingestemd wegens diens wankel gezondheid en eventueel ook vanwege het meningsverschil waardoor Godfrieds aanwezigheid misschien voor hem een stil verwijt was geworden. In de gegeven omstandigheden bleek Godfried in ieder geval ongeschikt voor de plannen die Norbert met hem had, welke die ook waren.

Eind 1126 nog is Godfried, met Norberts zegen¹⁴⁹), vertrokken naar Ilbenstadt¹⁵⁰), een stichting toegeschreven aan Godfrieds zuster Beatrix en reeds vóór 19 oktober 1123 door aartsbisschop Adalbert van Mainz bekrachtigd¹⁵¹). Waarom Godfried naar Ilbenstadt werd gezonden en niet naar Cappenberg, blijft een open vraag. De reis naar het meer zuidelijk gelegen Ilbenstadt was niet korter en zeker niet gemakkelijker¹⁵²). Voor de gezondheid waren beide plaatsen wellicht gunstig gelegen¹⁵³). Misschien hebben hier nogmaals ascetische motieven meegespeeld en vond Norbert het minder passend Godfried naar zijn ouderlijk huis te laten terugkeren, hoewel ook Ilbenstadt tot zijn stamgoed had behoord. Voor de reis van Maagdenburg naar Ilbenstadt, meer dan 300 km grotendeels door een bergachtige streek, zal men ten minste twee weken moeten rekenen¹⁵⁴).

Te Ilbenstadt aangekomen, heeft Godfried nog slechts enkele dagen geleefd¹⁵⁵). Zijn broer Otto en enkele Cappenbergse confraters waren

¹⁴⁹) *Vita Godefridi...*, MGH., SS., 12, blz. 525: «...lenta coepit pulsari aegritudine, acceptaque benedictione patris Norberti, ad Elofstadense declinavit coenobium...».

¹⁵⁰) Bij Friedberg, Oberhessen, in de Wetterau, aartsbisdom Mainz.

¹⁵¹) G. NIEMEYER, *Die Vitae...*, blz. 425-426.

¹⁵²) Volgens G. NIEMEYER, *Die Vitae...*, blz. 447, stierf Godfried op de terugweg naar Cappenberg, doch Ilbenstadt ligt teveel zuidwaarts om als pleisterplaats op weg naar Cappenberg te kunnen gelden.

¹⁵³) Voor Cappenberg wordt de gezonde ligging uitdrukkelijk in de *Vita Godefridi* vermeld, zie MGH., SS., 12, blz. 515: «...situque ipso admodum salubri et delectabili...»; ook Ilbenstadt was op een heuvel gelegen, G. NIEMEYER, *Die Vitae...*, blz. 427.

¹⁵⁴) Otto van Cappenberg deed, na de dood van zijn broer, ongeveer tien dagen over de veel kortere afstand tussen Ilbenstadt en Cappenberg, zie de *Vita Godefridi...*, MGH., SS., 12, blz. 526.

¹⁵⁵) *Vita Godefridi...*, MGH., SS., 12, blz. 525: «...ad Elofstadense declinavit coenobium, ubi hoc ordine post non multos dies migravit.»

eveneens naar Ilbenstadt gekomen en Godfried zou hen herhaaldelijk verzekerd hebben dat hij vurig wenste te sterven¹⁵⁶). Of hij aan zijn broer gevraagd heeft te Cappenberg begraven te worden, kan men betwijfelen. Misschien werd dat argument pas tweeëntwintig jaar later aangewend, toen Otto de confraters van Ilbenstadt moest overtuigen het lichaam van zijn broer af te staan.

Godfried van Cappenberg kon pas na de dood van zijn schoonvader, Frederik van Arnsberg, en na zijn echtgenote Jutta naar Cappenberg te hebben teruggebracht, zelf in het klooster treden. Dit gebeurde dus waarschijnlijk ten vroegste in de tweede helft van 1124. Hij heeft dus slechts een tweetal jaren binnen de orde geleefd. Door het wilskrachtig nastreven van zijn ideaal, dat hij tussen 1121 en 1124 stap voor stap wist te verwezenlijken, heeft hij Norberts plannen meer dan wie ook bevorderd.

Wanneer in de *Vita Godefridi* wordt bevestigd dat Norbert een speciale voorliefde voor Cappenberg had¹⁵⁷), dan is men uiteraard geneigd zulke uitspraak in de eerste plaats aan de fierheid van de Cappenbergse auteur toe te schrijven, die het eigen klooster wilde ophemelen. Toch betekende de stichting van Cappenberg en de andere kloosters die op het erfgoed van de Cappenbergers in de volgende jaren tot stand kwamen, voor Norbert de definitieve doorbraak in de uitbreiding van de levenswijze die hij had gesticht. Bovendien heeft hij aan de inrichting van het religieuze leven op de Cappenbergse burcht meer dan elders persoonlijk meegewerkt, hoe vaag onze kennis daaromtrent ook is gebleven. Tenslotte kan men in overweging nemen dat Norbert zich in Westfalen steeds nog meer thuis kon voelen dan in Noord-Frankrijk, ook al had hij dan ondertussen voor zijn prediking de Romaanse volkstaal aangeleerd. De normale omgangstaal, ook in de kloosters, was immers de volkstaal. Dit blijkt o.m. uit een passage van de *Vita Godefridi*, waar de hagiograaf aanstipt dat de stervende Godfried op één van de vragen die hem werden gesteld, in het Latijn antwoordde¹⁵⁸). Dit wijst op een degelijke ontwikkeling bij Godfried, maar ook op het uitzonderlijke van het gebruik van het Latijn in de gewone conversatie. Norbert kon dus te Cappenberg zijn moedertaal

¹⁵⁶) *Vita Godefridi...*, MGH., SS., 12, blz. 525/526.

¹⁵⁷) *Vita Godefridi...*, MGH., SS., 12, blz. 517. Hetzelfde wordt over Godfried gezegd op blz. 527.

¹⁵⁸) *Vita Godefridi...*, MGH., SS., 12, blz. 526: «...vir sanctus latino sermone respondit: Magnam spem habeo.»

spreken. Godfried had ondanks al zijn inspanningen wellicht het geluk op aarde niet kunnen vinden en was waarschijnlijk aan zijn problemen ten onder gegaan. Voor Norbert integendeel was Godfrieds beslissing een onverhoopt succes geworden en de definitieve doorbraak voor zijn stichting.

Het gebruik van de volkstaal alleen kon echter alle communicatieproblemen niet oplossen, want de jonge gemeenschap te Cappenberg schijnt, evenals Prémontré en later Gottesgnaden, allesbehalve homogeen van samenstelling geweest te zijn. Een jood, die later als christen de naam Herman zou krijgen, vergezelde in de jaren 1127-1128 de bisschop Ekbert van Münster op een visitatiereis en kwam daarbij te Cappenberg dat hij beschreef als het gedroomde messiaanse vredesrijk van Jesaja, waar het kalf, de leeuw en het lam vreedzaam samenleefden¹⁵⁹). Grote indruk maakte op hem dat daar alle standenverschillen werden genivelleerd, dat wijzen en dwazen, edelen en laten zonder onderscheid door Gods woord werden gevoed¹⁶⁰). Herman heeft hier scherp opgemerkt dat zulke overstijging van de standenverschillen in de 12de eeuw alleen maar mogelijk was door de levendigheid van het ideaal dat hen samenhielde. Deze beschrijving door een buitenstaander kadert volledig met het bericht uit de *Vita Godefridi* dat Godfried zelf niet wilde aangesproken worden met zijn titel van graaf¹⁶¹).

Deze nederigheidsbeoefening treedt bij Godfried sterk op de voorgrond, maar ligt toch helemaal in de lijn van de oorspronkelijke spiritualiteit. Bij de beschrijving van de oorspronkelijke levenswijze te Prémontré en vooral van het leven der zusters, vindt men gelijkaardige trekken, zodat men de beoefening van de nederigheid en de daarmee samenhangende nivellering van de standen niet als een kenmerkende houding van Godfried zal mogen beschouwen, maar als een ideaal van de primitieve observantie, dat later verloren is gegaan.

Tenslotte dient de vraag gesteld te worden of Cappenberg als dubbelklooster werd gesticht. Dit wordt algemeen aanvaard¹⁶²), hoewel er geen strikte bewijzen voorhanden zijn. Wel ligt het voor de hand dat de

¹⁵⁹) Jesaja, 11, 6-8. Daarover J. EHLERS, *Adlige Stiftung und persönliche Konversion*, in *Frankfurter Festgabe für Walter Schlesinger*, Wiesbaden, 1973, blz. 37-38.

¹⁶⁰) *Hermannus quondam Judaeus, Opusculum de conversione sua*, uitg. G. NIEMEYER, MGH., *Quellen zur Geistesgeschichte des Mittelalters*, dl.4, Weimar, 1963, blz. 88-89.

¹⁶¹) *Vita Godefridi*..., MGH., SS., 12, blz. 525, nr. 10.

¹⁶²) Zie b.v. H. GRUNDMANN, *Gottfried von Cappenberg*, in *Ausgewählte Aufsätze*, dl.I, Stuttgart, 1976, blz. 174, die Cappenberg, Varlar en Ilbenstadt beschouwt als dubbelkloosters.

nood aan een vrouwengemeenschap zich zeer vroeg deed gevoelen omdat de intrede in het klooster in het begin van de 12de eeuw vaak eerder dan een persoonlijke keuze een familiale aangelegenheid was¹⁶³). Toch worden pas in 1155 voor het eerst zusters genoemd in een betrouwbaar document en pas in 1193 voor het eerst Cappenbergse zusters¹⁶⁴).

Besluit:

Over de stichting van Cappenberg bezitten we, bij wijze van uitzondering, een aantal degelijke studies, die heel wat inzicht verschaffen. Toch zijn niet alle vragen opgelost. Zo bijvoorbeeld bestaat er nog geen studie die een precies idee kan geven van de omvang van de schenking aan de premonstratenzers. In ieder geval was de omvang van die aard dat vrijwel onmiddellijk drie abdijen konden worden gesticht, Cappenberg, Varlar en Ilbenstadt. Daarmee kende de uitbreiding van de orde over de Rijn plots een bijzonder sterke start.

Ook voor de kennis van de persoonlijkheden van Norbert en Godfried van Cappenberg blijkt deze stichtingsgeschiedenis van uitzonderlijk belang. Norbert verschijnt eens te meer als de geïnspireerde leider, die het ongelofelijke aandurft. Hij zet zich totaal in voor Godfrieds plannen en stapt zelfs naar keizer Hendrik V om deze laatste met de Cappenbergers te verzoenen en zodoende een machtige beschermheer voor de nieuwe stichtingen te vinden.

Godfried van zijn kant toont zich misschien niet als het twaalfde-eeuwse ridderideaal, maar wel als de vurige bekeerling en de wilskrachtige idealist, die voor geen tegenkanting wijkt en op een tragische manier aan zijn plicht ten onder gaat. Samen met en meer dan Bartholomeus van Laon en Godfried van Namen heeft hij de materiële mogelijkheden geschapen voor een snelle uitbreiding van de orde.

Mankevosstraat 71
B-1860 Meise

W.M. GRAUWEN, O.Praem.

¹⁶³) Daarover o.m. J. WOLLASCH, *Parenté noble et monachisme réformateur. Observations sur les « conversions » à la vie monastique au XIe et XIIe siècles*, in *Revue historique*, 1980, CCLXIV, blz. 3-24.

¹⁶⁴) Zie M. PETRY, *Die ältesten Urkunden...*, blz. 141. In de kloosterkerk, die tussen 1122 en 1149 werd gebouwd, zouden twee later dichtgemetselde balkons in de westwand, wijzen op de aanwezigheid van zusters, zie D. KLUGE en W. HANSMANN, *Westfalen*, in G. DEHIO, *Handbuch der Deutschen Kunstdenkmäler*, dl.II, München, Berlijn, 1969, blz. 71.